

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Ужгород
Поліграфцентр «Ліра»
2025 р.

УДК 502.211(477.87-751.2Зачарований край)

Н 35

Національний природний парк «Зачарований край»: основні напрямки діяльності / Уклад. Шишканинець Іван, Лутак Василь, Котубей Ігор, Химич Евеліна. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2025. 68 с.

У виданні наведена інформація про основні напрямки діяльності та досягнення установи за 15 років функціонування. Зокрема, наведено інформацію про природоохоронну, науково-дослідну, рекреаційну та еколого-освітню діяльності. Крім того, наведено інформацію про цінні природні комплекси (об'єкти): праліси і старовікові букові ліси Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, оліготрофне сфагнове болото Чорне bagno (Рамсарська конвенція) та урочище Зачарована долина. Висвітлено інформацію про їхній стан, міжнародне визнання, збереження та дослідження.

Для працівників природоохоронної сфери, лісового господарства, викладачів та студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, вчителів біології та географії, екологів, краєзнавців, учнів, зацікавлених сторін.

Укладачі:

Шишканинець Іван, к. с.-г. н., Лутак Василь, Котубей Ігор,
Химич Евеліна

Рецензенти:

Мигаль Андрій, к. б. н., доцент кафедри лісівництва Ужгородського національного університету;

Кічура Анастасія, к. с.-г. н., доцент кафедри лісівництва Ужгородського національного університету

Фото:

Шишканинець Іван, Гіга Євген, Лутак Василь,
архів НПП «Зачарований край»

*Рекомендовано до друку науково-технічною радою
НПП «Зачарований край» (протокол № 29 від 24.12.2024 р.)*

Книга видана за кошти (спецфонд) НПП «Зачарований край»

ISBN 978-617-596-370-8

© Національний природний парк
«Зачарований край», 2025
© Поліграфцентр «Ліра», 2025

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Національний природний парк «Зачарований край» (далі НПП) створений відповідно до Указу Президента України № 343 від 21 травня 2009 року на площі 6101 га (5649 га земель у постійному користуванні та 452 га – без вилучення) з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Східних Карпат.

Територія НПП розташована в центральній частині Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди, передгір'я Східних Карпат, а саме – у межах хребта Великий Діл (південно-західний макросхил). Цей масив відділений від інших частин вулканічної гряди долинами річок Латориця з північного заходу та Боржава з південного сходу. В адміністративному вимірі НПП розташований у Хустському р-ні (Іршавський, до прийняття Постанови ВРУ № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів»).

Національний природний парк є бюджетною, неприбутковою, природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання.

Основними завданнями НПП є:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах із дотриманням режиму охорони території;
- проведення наукових досліджень природних комплексів;
- розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

2. ЦІННІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ (ОБ'ЄКТИ) НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Найбільш цінними природними комплексами (об'єктами), з природоохоронної точки зору, є праліси і старовікові букові ліси, оліготрофне сфагнове болото Чорне багно та урочище Зачарована долина. До того ж вся територія НПП «Зачарований край» є об'єктом Смарагдової мережі Європи (UA0000041). Відповідний статус отримано на 36-му засіданні Постійного комітету Бернської конвенції (м. Страсбург, Франція) 15-18.11.2016 р. Детально з об'єктом Смарагдової мережі Європи (UA0000041) можна ознайомитися за посиланням <https://wownature.in.ua/oberihaymo/terytorii-smarahdovoi-merezhi/>.

Смарагдовий об'єкт – це суходільна територія, на якій представлені оселища, види рослин і тварин європейського значення і який створюється за процедурами, визначеними в рамках Бернської конвенції. Смарагдовий об'єкт є типом природоохоронних територій, який еквівалентний природоохоронним територіям мережі природоохоронних територій NATURA 2000, що діє на території лише країн-членів Європейського Союзу.

2.1. Праліси і старовікові букові ліси

Праліси – лісові екосистеми (угруповання), які виникли й розвиваються природним шляхом під впливом тільки природних стихій та явищ і пройшли повний цикл розвитку без істотного втручання людини, видова, вікова й просторова структура яких визначаються лише чинниками природного середовища.

Незважаючи на інтенсивну господарську діяльність за часів радянського періоду (40–90 рр. XX ст.), на території, де створено НПП «Зачарований край», ще збереглися ліси, які не зазнали істотного втручання людини.

Згодом, після створення НПП, розпочалася робота щодо ідентифікації старовікових лісів і пралісів. Зокрема ідентифіко-

вано 300,5 га букових (*Fagus sylvatica* L.) пралісів. Старовікових букових лісів (квазіпралісів) 721,7 га.

За матеріалами лісовпорядкування (2011 р.) праліси представлені переважно чистими різновіковими буковими деревостанами та буковими деревостанами за участі явора (запас не перевищує 10 %), вік яких близько 270 р. Переважаючий тип лісу зростання пралісів – волога чиста бучина (D_3 -Бк). Деревостани характеризуються I-I^a класами бонітетів, запаси яких становлять близько 480 м³·га⁻¹. Поширені у висотному діапазоні 750–1025 м н.р.м. та розташовані на схилах найвищої вершини Вулканічних Карпат – г. Бужора (1085 м).

Старовікові ліси також представлені переважно чистими різновіковими буковими деревостанами та буковими деревостанами за участі явора (запас не перевищує 10 %), вік яких близько 180 р. Переважаючі типи лісу зростання відповідних лісостанів – волога чиста бучина (D_3 -Бк) та волога чиста субучина (C_3 -Бк). Деревостани характеризуються I-I^a класами бонітетів, запаси яких становлять близько 445 м³·га⁻¹. Поширені у висотному діапазоні 600–1050 м н.р.м. та розташовані на схилах найвищої вершини Вулканічних Карпат – г. Бужора.

7 липня 2017 р. на засіданні Комітету Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО (м. Краків, Польща) було прийняте історичне рішення про розширення чинного об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО за рахунок 63 ділянок букових пралісів та старовікових лісів із 10-ти європейських країн та його перейменування у «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Документ, що підтверджує внесення букових пралісів і давніх лісів Карпат та інших регіонів Європи до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, наведений на рисунку 1. У цьому переліку Україна представлена 9-ма ділянками (кластерами), дві з яких – у НПП «Зачарований край», а саме: Іршавка – 93,94 га та Великий Діл – 1164,16 га. Площа буферної зони становить 1275,44 га. Кластер Іршавка складається з пралісів Підгірнянського лісництва, а кластер Великий Діл – із пралісів Підгірнянського лісництва (18 %), старовікових лісів Ільницького ліс-

ництва (59 %) та пралісів філії «Довжанське ЛМГ» (23 %). При цьому відповідні ділянки філії «Довжанське ЛМГ» погоджені на приєднання до НПП.

Варто відзначити, що до кластера Великий Діл (Ільницьке лісництво) ввійшли також чотири ділянки похідних деревостанів, у яких переважаючою породою є дуб звичайний (*Quercus robur* L.) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), загальною площею 2,0 га. За матеріалами лісовпорядкування (2011 р.) вік деревостанів становить 52 роки. Вкраплення таких ділянок у кластері свідчить про те, що у минулому на даній території проводилися незначні господарські заходи, однак на цінність об'єкту вони істотно не впливають.

Зважаючи на те, що кластер Іршавка розташований у заповідній зоні НПП, а кластер Великий Діл на 90 % – у заповідній зоні і лише на 10 % – у зоні регульованої рекреації, це сприяє ефективному їх збереженню. Картосхема пралісів і старовікових букових лісів НПП «Зачарований край», включених до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, наведена на рисунку 2.

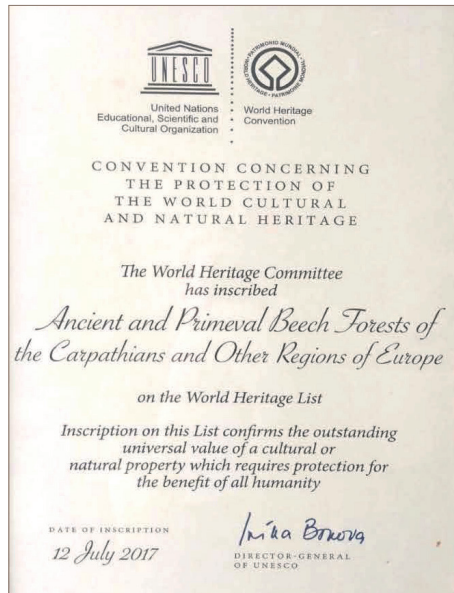

Рис. 1. Документ, що засвідчує внесення пралісів і старовікових букових лісів до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

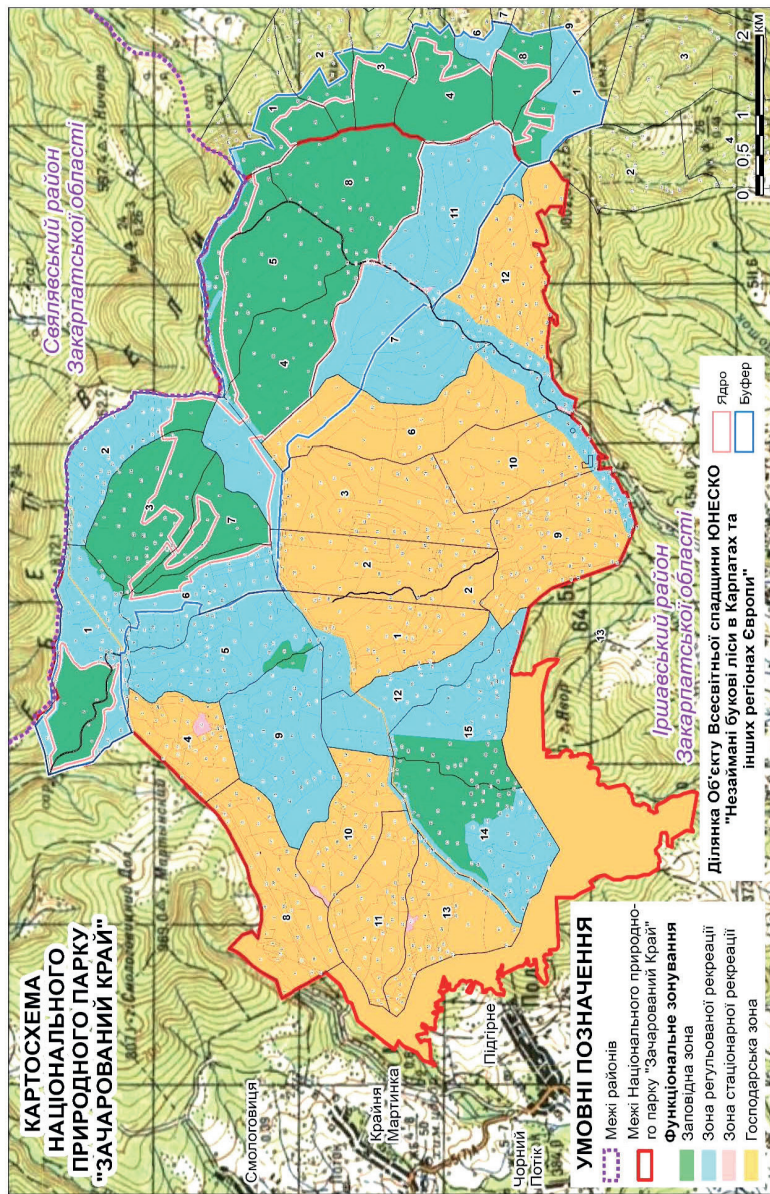

Рис. 2. Картохема пралісів і старовікових букових лісів НПП «Зачарований край», включених до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО

У 2021 р. щодо НПП «Зачарований край» видано наказ «Про посилену охорону об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО». Наявність на території НПП природних цінностей, які вважаються надбанням усього людства, підвищує відповідальність перед працівниками щодо їх збереження.

2.2. Оліготрофне сфагнове болото Чорне багно

Болото – екосистема, що містить комплекс рослин та їх залишків, які утворюють в умовах підвищеної вологості взаємозалежне угруповання. Це один із вищих типів існування живих організмів, аналогічний кораловим рифам, лісовим масивам і міським мегаполісам. У різних геоморфологічних умовах виділяються низинний, перехідний і верховий типи, що відрізняються видовим складом.

Верхові болота (оліготрофні: *oligos* – небагато, незначний; *trophe* – живлення) розташовані зазвичай на плоских вододілах, отримують воду тільки за рахунок атмосферних опадів, де дуже мало мінеральних речовин. На таких болотах кислотність середовища має високий рівень. У рослинному покриві панують сфагнові мохи, багато чагарників: верес, багно, лохина, журавлина, пухівка, шейхцерія. Сфагнум виділяє в болотну воду гумінові кислоти, які дуже її закисляють, але рослини пристосувалися до життя в умовах кислого середовища та нестачі поживних речовин. Унаслідок накопичення торфу поверхня болота з часом може стати опуклою. Воду на верхових болотах утримує товстий шар гігроскопічного торфу та сфагнуму, який повністю покриває всю їх поверхню. Сфагнум здатний утримувати кількість води, що у 100 разів перевищує за масою його вагу. Через такий потужний шар торфу до коріння рослин уже не проникають ґрунтові води, а все водне живлення таке болото отримує лише за рахунок атмосферних опадів – снігу та дощу.

Чорне багно – унікальне верхове сфагнове болото площею 15,0 га, що розташоване на висоті 840 м над рівнем моря. Окрім забезпечення підтримання біорізноманіття, болото є важливим

депо води, регулятором повеневого режиму значної частини верхнього водозбору р. Іршава, середовищем існування лучної рослинності, яка слугує важливим пасовищем для диких ратичних тварин у межах НПП «Зачарований край». Загальний вигляд болота наведено на рисунку 3.

Рис. 3. Загальний вигляд оліготрофного сфагнового болота Чорне bagno

Незважаючи на важливі властивості оліготрофних сфагнових боліт, у 50–60 рр. минулого століття на болоті були здійснені меліоративні (осушувальні) заходи: побудовано осушувальні канали на існуючих природних потічках, які протікали (витікали) через болото. Ці заходи здійснювалися з метою господарського використання болота: сінокосіння та створення умов для добування торфу.

Охорона та збереження болота розпочалася дещо пізніше: у 1975 році минулого століття йому надано природоохоронний статус (гідрологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення), але абсолютно заповідний режим належним чином не підтримувався.

Внаслідок здійснення меліоративних заходів рослинність болота трансформується у рослинність трав'янистих лук, при цьому спостерігається незначне заростання території болота деревами.

Болотна рослинність по периферії болота розташована окремими фрагментами, оточеними рослинністю торф'янистих лук, і лише ближче до опуклої його частини фрагменти лучної рослинності трапляються рідше. Загалом у рослинному покриві переважають чагарниково-трав'яно-сфагнові угруповання. У центральній опуклій частині болота переважають пухівково-вересо-

во-сфагнові угруповання зі *Sphagnum acutifolium*, котрий у складі мохового покриву відіграє значну роль. Трав'яно-чагарничковий покрив флористично бідний та одноманітний. У його формуванні беруть участь типові оліготрофні види: пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum* L.), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.), журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus* Pers.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), верес звичайний (*Calluna vulgaris* L.), андромеда багатолиста (*Andromeda polifolia* L.). Деревна рослинність вкриває не більше ніж 1–2 % поверхні й представлена поодинокими деревами чи невеличкими групами за участі берези повислої (*Betula pendula* L.), верби козячої (*Salix caprea* L.), вільхи сірої (*Alnus incana* L.), горобини звичайної (*Sorbus aucuparia* L.) та ялини європейської (*Picea abies* L.). Болото оточене лісом, сформованим переважно за участі бука лісового (*Fagus sylvatica* L.) та ялини європейської (*Picea abies* L.), висадженої на місці бука, яка досягла віку технічної стиглості та масово всихає.

Заходи з відновлення гідрологічного режиму розпочалися у 2002 р. (у складі ДП «Загатянське лісове господарство», до створення НПП). У результаті відновлення побудовано 18 загат на двох меліоративних каналах.

У 2012 р. була здійснена друга спроба ренатуралізації Чорного багна. У результаті на двох каналах споруджено земляні греблі (по три на каналі). У тіло кожної греблі (у верхній частині) укладені труби-переливи для скидання паводкових вод.

Охорона, використання та збереження водно-болотних угідь (далі ВБУ), до яких відносяться торфові екосистеми, пов'язана також і з виконанням Україною Рамсарської конвенції. Це означає, що Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо збереження цих угідь та збалансованого використання їх ресурсів. Станом на 2 лютого 2020 р. в Україні визначено та затверджено в Рамсарському секретаріаті 50 водно-болотних угідь міжнародного значення загальною площею 930 559 га. За кількістю комплексів, що входять до даного списку, Україна займає 7 місце в Європі та 12 у світі.

ВБУ Чорне багно отримало статус водно-болотного угіддя міжнародного значення Рамсарської конвенції у березні 2019 року (рис. 4). Карта-схема ВБУ Чорне багно наведена на рисунку 5.

Рис. 4. Сертифікат ВБУ міжнародного значення Рамсарської конвенції

Міжнародне визнання створює і міжнародні можливості: впродовж 2021 – 2022 рр. реалізовано проєкт «Віднов-

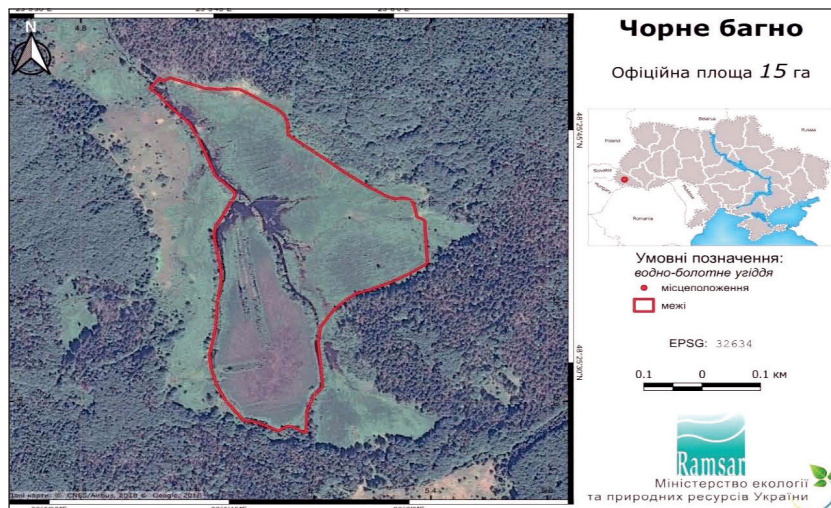

Рис. 5. Карта-схема ВБУ Чорне багно

лення Закарпатських торфовищ (Чорне багно, Україна)». Проєкт впроваджувався ГО «Українське товариство охорони птахів» із Союзом охорони біорізноманіття Німеччини (NABU Bundesverband) та НПП «Зачарований край», за фінансової підтримки VGP Foundation.

У рамках виконання проєкту:

- уточнено межі та площу ВБУ;
- проведено заходи з відновлення гідрологічного режиму (закопано меліоративні канали);
- закладено 2 трансекти, в межах яких досліджено рослинність (рис. 6);
- закладено 5 моніторингових точок для спостереження за змінами ґрунтових вод;
- встановлено метеостанцію;
- проведено детальні зйомки ВБУ та прилеглої території (40 га);
- побудовано об'єкти рекреаційної інфраструктури (оглядовий майданчик (рис. 7), кемпінг), встановлено інформаційні стенди;
- підготовлено менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення Чорне багно.

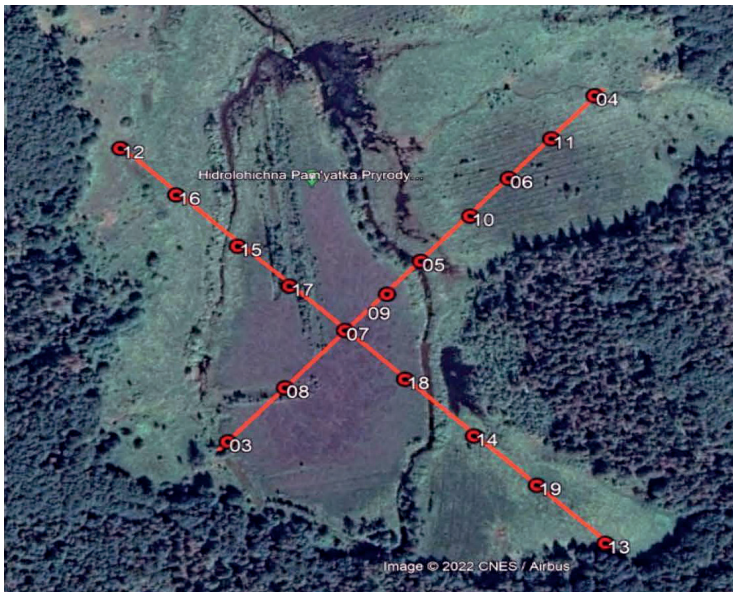

Рис. 6. Моніторингові трансекти на ВБУ Чорне багно:
місцезорташування і номери пробних майданчиків

2.3. Урочище Зачарована долина

Урочище Зачарована долина (місцева назва Смерековий камінь) представлено своєрідними рідкісними формами скельного рельєфу (рис. 8). На цій унікальній ділянці в результаті водно-повітряної ерозії виникли оригінальні кам'яні утвори заввишки до 100 м. Завдяки своїм чудернацьким формам деякі з них мають назви Розколотий камінь, Смерековий камінь (рис. 9), Старий сторож, Стрімчак, Трон, Тронний камінь тощо.

Рис. 7. Оглядовий майданчик у межах Чорного багна

Рис. 8. Загальний вид урочища Зачарована долина

Виникнення урочища пов'язане, очевидно, з формуванням Бужорського вулканічного комплексу. Бужорський вулканічний комплекс формує однойменну вулканоструктуру з центром у районі г. Бужора. У складі відповідного комплексу перешаровуються андезити, андезито-базальти, базальти та їх туфи.

Збереження відповідного урочища розпочалося у 1978 році: створено геологічний заказник загальнодержавного значення «Зачарована долина» площею 150 га. У складі

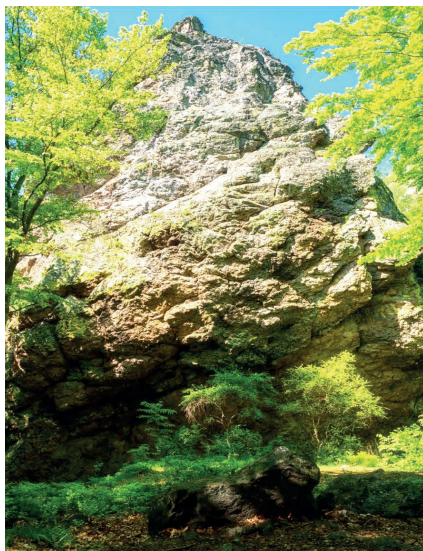

Рис. 9. Смерековий камінь

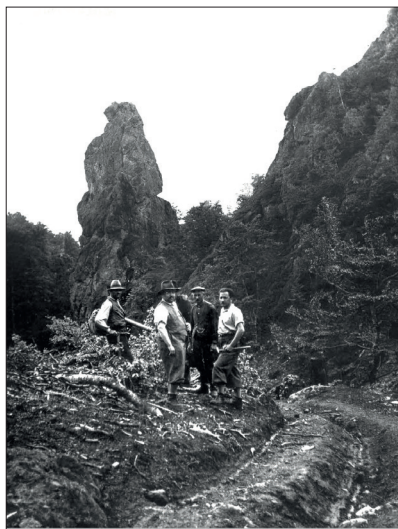

Рис. 10. Господарська діяльність біля Смерекового каменю (1920 – 1940 рр.)

НПП заказник належить до заповідної зони, що сприяє його ефективному збереженню.

До створення заказника на відповідній території активно велася господарська діяльність (рис. 10), про що свідчить вік деревостанів: на сьогодні природні букові деревостани є середньовіковими.

Основною водною артерією урочища є потік Яловий, який є складовою частиною гідрологічної мережі НП. Також на території урочища наявні виходи мінеральних вод. Неподалік від Смерекового каменю знаходиться водоспад Шумило (рис. 11).

Рис. 11. Водоспад Шумило

Урочище є цікавим об'єктом для проведення наукових досліджень флори і фауни та привабливим для туристів.

3. ФЛОРА НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Згідно з лісорослинним районуванням Українських Карпат, НПП «Зачарований край» розташований у районі передгірських та гірських дубово-букових лісів Закарпаття (пояс букових лісів), до якого відносяться південні схили Вигорлат-Гутинського вулканічного хребта з висотою над рівнем моря 450–1100 метрів. У деревному ярусі, крім бука звичайного (*Fagus sylvatica* L.), зростають дуб скельний (*Quercus petraea* (Matt.) Liebl.), дуб звичайний (*Quercus robur* L.), граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), клен-явір (*Acer pseudoplatanus* L.), вишня пташина (черешня) (*Cerasus avium* (L.) Moench.), в'яз шорстколистий (*Ulmus glabra* Huds.), вільха сіра та чорна (*Alnus incana* (L.) Moench, *A. glutinosa* (L.) Gaerth.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), акація біла (*Robinia pseudoacacia* L.), береза повисла (*Betula pendula* Roth), каштан їстівний (*Castanea sativa* Mill.), горіх грецький (*Juglans regia* L.), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.), псевдотсуга Мензиса (*Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco), ялина звичайна (*Picea abies* (L.) H.Karst.), ялиця біла (*Abies alba* Mill.); у чагарниковому ярусі – ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.), бузина чорна (*Sambucus nigra* L.), верба козяча (*Salix caprea* L.); у трав'яному покриві – осока волосиста (*Carex pilosa* Scop.), зубниця залозиста та бульбиста (*Dentaria glandulosa* O.Schwarz, *D. bulbifera* (L.) Crantz), підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.) медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.), чистець лісовий (*Stachys sylvatica* L.) та ін.

Бук, завдяки вираженій тіневитривалості, утворює переважно чисті монодомінантні чи майже чисті клімаксові угруповання. Чисті бучини (*Fagetum sylvaticae*) поширені головним чином на північних та південних схилах Вигорлат-Гутинського хребта у помірній і прохолодних кліматичних зонах. Флористичний склад трав'яного покриву чистих бучин не багатий. У ньому налічується 20–30 видів, серед яких домінують анемона дібровна (*Anemone nemorosa* (L.) Holub), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*

О.Сchwarz) (рис. 12), зубниця бульбиста (*D. Bulbifera* (L.) Crantz) та інші ефемероїди.

У межах свіжих і вологих евтрофних бучин виділені такі рослинні асоціації, як бучина маренкова (*Fagetum asperulosum*), бучина осокова (*Fagetum caricosum pilosae*), бучина зубницева (*Fagetum dentariosum*) (рис. 13), бучина живокостева (*Fagetum symphytosum*), бучина ожикова (*Fagetum rubosum hirtae*), бучина переліскова (*Fagetum mercurialidosum*), бучина безщитникова (*Fagetum athyriosum*) та бучина черемшова (*Fagetum alliosum ursinae*).

Рис. 12. Зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.) – типовий вид трав'яного покриву букового лісу, 2024 р.

Рис. 13. Бучина зубницева (*Fagetum dentariosum*), 2024 р.

tensis Huds.), трясучки середньої (*Brizeta mediae* L.), конюшини лучної (*Trifolieta pratensis* L.).

Післялісові лучні формації гірського лісового поясу на території парку виникли на місці зрубаних букових лісів. Тут найбільш поширені луки з переважанням костриці червоної (*Festuceta rubrae* L.), мітлиці звичайної (*Agrostideta vulgaris* L.), костриці лучної (*Festuceta pratensis* L.).

Проведені наукові дослідження дозволили виявити на території парку 12 типів важливих, рідкісних і загрожуваних біотопів, які внесені до європейської Директиви про біотопи (Оселищна директива – Директива 92/43/ЄС «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори», Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora)):

1) 3240 Гірські водні потоки та їх деревна рослинність із вербою сизою (*Salix elaeagnos*). Alpine rivers and their ligneous vegetation with *Salix elaeagnos*;

2) 6410 Молінієві луки на вапнякових торфових чи глинисто-засолених ґрунтах (*Molinia caeruleae*). Molinia meadows on calcareous peaty or clayey-siltladen soils (*Molinia caeruleae*);

3) 6430 Високотравні гігрофільні окраїнні угруповання низовини, гірського та альпійського поясів. Hygrophilous tall-herb fringe communities of plains and of the montane to alpine levels;

4) 6520 Гірські сінокосні луки. Mountain hay meadows;

5) 7120 Деградовані верхові болота зі здатністю до природного відновлення. Degraded raised bogs still capable of natural regeneration;

6) 7140 Перехідні торфові болота. Transition mires and quaking bogs;

7) 8220 Силікатні скельні стіни з хазмофітною рослинністю. Siliceous rocky slopes with chasmophytic vegetation;

8) 9110 Букові ліси асоціації *Luzulo-Fagetum*. *Luzulo-Fagetum* beech forests;

9) 9130 Букові ліси асоціації *Asperulo-Fagetum*. *Asperulo-Fagetum* beech forests;

10) 9140 Яворово-букові гірські ліси. Medio-European subalpine beech woods;

11) 91D0 Заболочені ліси *Bog woodland*;

12) 94ЕО Змішані сіровільхові алювіальні ліси помірної й бореальної Європи (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*) Mixed ash-alder alluvial forests of temperate and Boreal Europe (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*).

Ця директива встановлює загальні підходи до збереження видів диких тварин і рослин та природних біотопів, важливих для Європейського Союзу, та є законодавчим інструментом у створенні європейської природоохоронної мережі під назвою Natura 2000.

Згідно зі схемою флористичного районування Закарпаття, територія НПП «Зачарований край» розташована у флористичному районі Вулканічні Карпати. Тут станом на 01.01.2025 р. виявлено 529 видів флори, з яких 195 видів складають судинні рослини (29 занесені до Червоної книги України), 164 види – лишайники (4 занесені до Червоної книги України), 170 видів – гриби (2 занесені до Червоної книги України). Типові представники флори Червоної книги України, що зростають на території парку, відображені на рисунках 14, 15. Детальна інформація про кількість видів у флорі НПП «Зачарований край» за систематичними групами станом на 01.01.2025 р. наведена в таблиці 1.

Рис. 14. Білоцвіт весняний
(*Leucojum vernum* L.),
Червона книга України, 2024 р.

Рис. 15. Шишкогриб лускатий
(*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.)
Berk.), Червона книга України, 2021 р.

Таблиця 1

**Кількість видів у флорі НПП «Зачарований край»
станом на 01.01.2025 р.**

Систематичні групи рослин	Кількість видів
<i>1</i>	<i>2</i>
ВИЩІ РОСЛИНИ	-
<u>Судинні рослини</u>	-
Покритонасінні (квіткові)	171
Голонасінні	2
Папоротеподобні	4
Плауноподобні	3
Хвоцєподобні	2
Всього судинних рослин	182
<u>Несудинні рослини</u>	-
Мохоподобні	13
Всього вищих рослин	195
НИЖЧІ РОСЛИНИ	-
Лишайники	164
Водорості	-
ГРИБИ	-
мікроміцети	-
макроміцети	170
Всього нижчих рослин і грибів	334
Всього вищих, нижчих рослин і грибів	529

4. ФАУНА НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

На території НПП «Зачарований край» потенційно мешкає близько 1500 видів тварин. Переважна більшість видів належить до класу комах (*Insecta*). З точки зору зоогеографії, Українські Карпати відносяться до бореально-лісової зони Українсько-Карпатської гірсько-лісової зоогеографічної округи. Фауна хребетних парку є типовою для нижнього лісового і частково передгірного поясу Вулканічного хребта. Основною лісоутворюючою породою тут є бук. Площа старих букових лісів скоротилася, і зараз схили вкриті переважно середньовіковими лісами. Фауна таких лісів є порівняно малочисельною за видовим складом через специфічні умови існування: значна зімкнутість крон, мала кількість хворих і дуплистих дерев, відсутність підросту, трав'яної і чагарникової рослинності. Тут знаходять укриття козулі, лисиці (рис. 16) і борсуки. Більшість рослиноїдних і хижих ссавців і птахів здійснюють добові міграції в пошуках їжі. Ядро тварин, характерних для поясу букових лісів, найкраще представлено в старих лісах і пралісах.

Рис. 16. Лисиця звичайна (*Vulpes vulpes L.*) – типовий вид фауни парку, 2023 р.

Територія НПП «Зачарований край» має своєрідні природні умови для життєдіяльності фауни безхребетних тварин. Тут виявлено такі рідкісні види твердокрилих, занесені до Червоної книги України та міжнародних червоних списків видів, як жук-олень або рогач звичайний (*Lucanus cervus* L.), розалія альпійська або вусач альпійський (*Rosalia alpina* L.) (рис. 17). У букових пралісах виявлений ризод борознистий (*Rhysodes sulcatus* Fabricius) – реліктовий вид (МСОП, Бернська конвенція) та плоскотілка червона (*Cucujus cinnabarinus* Scopoli) – раритетний вид (Червона книга України). Серед жуків-турунів трапляються карпатські ендемічні види турун Завадського (*Carabus zawadszkii* Kraatz), турун Гампея (*Carabus hampei* (Kuster)), турун зморшкуватий (*Carabus intricatus* L.) та ін.

Рис. 17. Вусач альпійський
(*Rosalia alpina* L.),
Червона книга України, 2019 р.

Із денних лускокрилих (*Lepidoptera*) тут мешкають такі типові види, як лимонниця звичайна (*Gonepteryx rhamni* L.), білан бруквяний, капустяний, ріп'яний (*Pieris napi* L., *P. Brassicae* L., *P. Rapae* L.), сонцевик адмірал та будяковий (*Vanessa atalanta* L., *V. Cardui* L.) та інші.

Із рідкісних видів, що занесені до Червоної книги України, трапляються дозорець-імператор (*Anax imperator* L.) райдужниця велика (*Apatura iris* L.) мнемозина (*Parnassius mnemosyne* L.). Більшість із цих метеликів трофічно пов'язана з деревною та чагарниковою рослинністю на стадії гусениці, за винятком мнемозини, гусениці якого живляться трав'янистими рослинами. У чистих протічних водоймах трапляються личинки одноденок, бабок, веснянок, волохокрильців, жуки-водобродки і вертячки, а також представники ракоподібних – бокоплавів з роду гамарус

(*Gammarus*). З інших безхребетних на території парку можна зустріти рідкісний вид молюска, представника легеневих равликів та ендеміка Карпат – синюка карпатського (*Bielzia coerulans* Michael Bielz.).

Водойми парку представлені здебільшого гірськими струмками і потоками. Тут водяться струмкова форель (*Salmo trutta morpha fario* L.), бабець строкатоплавцевий (*Cottus poecilopus* Heckel), бабець-головач (*Cottus gobio* L.), голянь (*Phoxinus phoxinus* L.), а також хариус (*Thymallus thymallus* L.), занесений до Червоної книги України. Серед амфібій для вказаних територій характерні саламандра плямиста (*Salamandra salamandra* (Shaw)) (рис. 18), тритон карпатський (*Triturus montandoni* Boul.), кумка жовточерева (*Bombina variegata* L.), жаба трав'яна (*Rana temporaria* L.). Рідше трапляються тритон звичайний (*Triturus vulgaris* L.), ропуха звичайна (*Bufo bufo* L.), квакша звичайна (*Hyla arborea* L.), жаба прудка (*Rana dalmatina* Bonaparte).

Усі вони охороняються Бернською конвенцією, а саламандра, карпатський тритон і жаба прудка занесені до Червоної книги України. Червонокнижними є також плазуни полоз лісовий (*Zamenis longissimus* Laurenti.), що трапляється на теплих кам'янистих схилах, а також мідянка (*Coronella austriaca* Laur.). У біотопах вказаної

Рис. 18. Саламандра плямиста (*Salamandra salamandra* (Shaw)), Червона книга України, 2021 р.

території виявлені ящірка прудка (*Lacerta agilis* L.), веретільниця ламка (*Anguis fragilis* L.), вуж звичайний (*Natrix natrix* L.).

Орнітофауна НПП «Зачарований край» є типово лісовою. Найпоширенішими видами тут є зяблик (*Fringilla coelebs* L.), вільшанка (*Erithacus rubecula* L.), волове око (*Troglodytes*

trogodytes L.), тинівка лісова (*Prunella modularis* L.), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collubita* Vieill.), повзик (*Sitta europea* L.), дрізд чорний (*Turdus merula* L.), дрізд співочий (*Turdus philomelos* Brehm.). Досить часто трапляються яструб малий (*Accipiter nisus* L.), канюк (*Buteo buteo* L.), сойка (*Garrulus glandarius* L.), синиця велика (*Parus major* L.), зозуля звичайна (*Cuculus canoris* L.), дятел звичайний (*Dendrocopos major* L.), щеврик лісовий (*Anthus trivialis* L.). Рідкісними видами є переважна більшість хижих птахів, таких як сова довгохвоста (*Strix uralensis* Pallas), лелека чорний (*Ciconia nigra* L.), орел-карлик (*Hieraetus pennatus* Gmelin.), а також дятел білоспинний (*Dryocopus leucotos* Bechstein.), жовна сива (*Picus canus* Gm.), жовна зелена (*Picus viridis* L.).

Серед ссавців на території парку можна зустріти таких комахоїдних представників фауни, як бурозубка альпійська (*Sorex alpinus* Schinz.) та кутора мала (*Neomys anomalus* Cabrera) (Червона книга України). Характерними (типовими) видами є куниця лісова (*Martes martes* L.), олень благородний (*Cervus elaphus* L.), козуля європейська (*Capreolus capreolus* L.), свиня дика (*Sus scropha* L.), лисиця (*Vulpes vulpes* L.), вовк (*Canis lupus* L.). Рідше трапляються види Червоної книги України, такі як нічниця велика (*Myotis myotis* Borkhausen.), рись карпатська (*Lynx lynx* L.), кіт лісовий (*Felis silvestris* Schreber.).

Станом на 01.01.2025 р. фауна парку нараховує 316 видів, із яких 108 видів належать до комах, 21 – до риб, 10 – до земноводних, 9 – до плазунів, 100 – до птахів, 68 – до ссавців, 65 видів занесені до Червоної книги України, 31 – до Регіонального червоного списку видів Закарпатської області, 3 – до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтонська конвенція), 63 – до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), 40 – до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), 25 – до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП (IUCN) або The World Conservation Union), 12 – до Європейського червоного списку.

5. РЕЖИМ ТЕРИТОРІЇ ТА ОХОРОНА НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

На території НПП «Зачарований край» з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей, встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням (рис. 2):

- **заповідна зона** (площа 1332,1 га) – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів. На території заповідної зони забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню цієї зони або порушує природний розвиток процесів та явищ і створює загрозу шкідливого впливу на її природні комплекси та об'єкти;

- **зона регульованої рекреації** (площа 1952,6 га) – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. Дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок, тимчасових наметових таборів, оглядових майданчиків, інших об'єктів благоустрою, організація природоохоронної пропаганди. Крім того, дозволяється обмежено господарська діяльність, передбачена природоохоронним законодавством;

- **зона стаціонарної рекреації** (площа 16,1 га) – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку. Забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;

- **господарська зона** (площа 2800,2 га) – у її межах здійснюється господарська діяльність, спрямована на виконання по-

кладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з дотриманням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

Забезпечення дотримання режиму території національного природного парку здійснюється його службою державної охорони шляхом проведення періодичних рейдових перевірок та обстежень стану природних комплексів та об'єктів. Служба державної охорони НПП згідно зі статтею 61 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» має статус правоохоронного органу та входить до складу служби державної охорони природно-заповідного фонду України. Очолює службу державної охорони керівник НПП, а чисельність працівників служби станом на 01.01.2025 р. складає 24 людини.

Повноваження працівників і діяльність служби державної охорони регламентуються Положенням про службу державної охорони природно-заповідного фонду України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 14.07.2000 року № 1127 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 956 від 09.09.2009 р. і № 283 від 05.04.2012 р.), Законом України «Про природно-заповідний фонд України», Положенням про НПП «Зачарований край» та іншими нормативними документами. За порушення природоохоронного законодавства України працівники служби державної охорони НПП мають право складати протоколи та виносити постанови.

Порушення чинного природоохоронного законодавства України передбачає відповідальність за незаконну діяльність громадян стосовно видів, занесених до Червоної книги України, згідно зі статтями 88, 88-1, 90, 160 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

6. ПРИРОДООХОРОННА (ЛІСОГОСПОДАРСЬКА) ДІЯЛЬНІСТЬ НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Природоохоронна діяльність у НПП «Зачарований край» здійснюється з врахування режиму території (функціонального зонування). Для здійснення природоохоронної діяльності у парку розроблений Проєкт організації території (2014 р.), у якому передбачені заходи та стратегія розвитку на період 2014 – 2023 рр.

Перше лісовпорядкування на території НПП «Зачарований край» відбулося у 2010 р. (польові роботи). Камеральні роботи – 2011 р. Однак таксаційні описи та картографічні матеріали установою отримано дещо пізніше: у ліміті за 2013 р. інформація наведена за матеріалами попереднього лісовпорядкування.

Отже, з 2014 р. у НПП розпочалася реалізація природоохоронних заходів, відповідно до затвердженого Проєкту організації території установи. Проєктом передбачений обсяг (у т. ч. щорічний) природокористування (лісокористування) з усіх видів рубок (транспортно-доступні ділянки), зокрема: санітарні рубки вибірково заплановані на площі 335,3 га, прохідні рубки – 190,4 га, інші рубки формування і оздоровлення лісів – 15,8 га.

Що стосується фактичного використання природних ресурсів (табл. 2), то санітарні рубки вибірково проведені на площі 67,5 га, прохідні рубки – 66,7 га, інші рубки формування і оздоровлення лісів – 8,9 га. Частка виконання за видами рубок становить 20,1, 35,0, 56,3 % відповідно.

Крім вищенаведених природоохоронних заходів, проводили й такі, які не пов'язані з природоохоронною діяльністю (див. табл. 2): розчистку охоронної зони лінії електромережі та прибирання небезпечних дерев (2021, 2023 р.).

Спеціальне використання природних ресурсів в установах природно-заповідного фонду здійснюється в межах ліміту, який затверджує Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі Міндовкілля).

Таблиця 2

**Фактичне використання природних ресурсів
у НПП «Зачарований край» за ревізійний період
(2014 – 2024 рр.)**

Вид заходу	Роки									Разом
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Санітарні рубки вибіркові, га/м ³	-	<u>2,9</u> 193,0	<u>6,3</u> 285,0	<u>26,8</u> 833,0	<u>8,6</u> 848,0	<u>1,6</u> 84,0	<u>7,2</u> 427,0	<u>14,1</u> 1186,0	-	<u>67,5</u> 3856,0
Прохідні рубки, га/м ³	<u>2,0</u> 29,0	<u>14,1</u> 214,0	<u>5,9</u> 383,0	<u>7,6</u> 344,0	<u>11,9</u> 488,0	-	-	<u>7,0</u> 326,0	<u>18,2</u> 700,0	<u>66,7</u> 2484,0
Інші рубки форм. і озд. лісів (переформування), га/м ³	-	-	<u>0,6</u> 11,0	<u>4,6</u> 89,0	-	<u>0,1</u> 7,0	<u>3,6</u> 68	-	-	<u>8,9</u> 175,0
Разом	<u>2,0</u> 29,0	<u>17,0</u> 407,0	<u>12,8</u> 679,0	<u>39,0</u> 1266,0	<u>20,5</u> 1336,0	<u>1,7</u> 91,0	<u>10,8</u> 495,0	<u>21,1</u> 1512,0	<u>18,2</u> 700,0	<u>143,1</u> 6515,0
Не пов'язані з веденням ЛГ (ЛЕП, прибирання небезп. дерев), га/м ³	-	<u>1,3</u> 20,0	<u>18,6</u> 333,0	<u>19,8</u> 590,0	-	<u>0,1</u> 24,0	<u>5,9</u> 287,0	<u>0,1</u> 33,0	-	<u>45,8</u> 1287,0

У 2014 – 2015 рр. ліміти НПП «Зачарований край» не були затверджені. У 2016 р. Міндовкіллям ліміт затверджено, однак за виключенням санітарних рубок суцільних, вказуючи на значні їх обсяги (незважаючи на те, що у попередні два роки ліміти не затверджувалися): у проєкті ліміту відповідний природоохоронний захід запланований на площі 6,7 га, а Проєктом організації території щорічний обсяг передбачається на площі 4,58 га.

Варто також зазначити, що у 2017 р. прийнятий Закон України № 2059-VIII «Про оцінку впливу на довкілля», який ускладнив виконання природоохоронних заходів (санітарних рубок суцільних): виходячи з цього планування відповідних природоохоронних заходів службою держохорони НПП припинилося (до розроблення оцінки впливу на довкілля).

З 2016 р. ліміти погоджувалися стабільно, однак переважно у кінці року, що спонукало НПП оформляти відстрочення на заготівлю деревини (до 2020 р.). Інформація про обсяги природоохоронних заходів, які зазначені у лімітах, наведена в таблиці 3.

Таблиця 3

**Обсяги природоохоронних (лісогосподарських) заходів
у НПП «Зачарований край» за ревізійний період
(2014 – 2024 рр.), які зазначені у лімітах**

Вид заходу	Рік затвердження ліміту/дата									Разом
	2016 30.09	2017 17.11	2018 03.10	2019 24.07	2020 19.11	2021 24.09	2022 16.02	2023 04.07	2024 29.02	
Санітарні рубки вибіркові, га/м ³	<u>2,6</u> 181,0	<u>3,3</u> 270,0	<u>22,0</u> 282,0	<u>16,9</u> 1443,0	<u>8,0</u> 544,0	<u>8,8</u> 514,0	<u>7,2</u> 429,0	<u>16,8</u> 1358,0		<u>85,6</u> 5021,0
Прохідні рубки, га/м ³	<u>14,0</u> 190,0	<u>3,4</u> 220,0	<u>10,2</u> 500,0	<u>12,0</u> 514,0	-	-	-	<u>7,0</u> 326,0	<u>18,2</u> 700,0	<u>64,8</u> 2450,0
Прочищення, га/м ³	<u>26,7</u> 186,0	-	-	-	-	-	-	-		<u>26,7</u> 186,0
Інші рубки форм. і озд. лісів (пере- формування), га/м ³	-	-	<u>5,2</u> 104,0	-	<u>3,7</u> 76,0	<u>3,7</u> 76,0	<u>3,6</u> 69,0	-		<u>16,2</u> 325,0
Разом	<u>43,3</u> 557,0	<u>6,7</u> 490,0	<u>37,4</u> 886,0	<u>28,9</u> 1957,0	<u>11,7</u> 620,0	<u>12,5</u> 590,0	<u>10,8</u> 498,0	<u>23,8</u> 1684,0	<u>18,2</u> 700,0	<u>193,3</u> 7982,0

Порівнюючи дані, вказані у таблицях, можна зауважити, що обсяги, зазначені в лімітах, є більші за фактично використані. Це пояснюється тим, що на одні й ті ж ділянки ліміти «перезатверджувалися»¹, а такий вид природоохоронного заходу як очищення, через відсутність коштів, не проводився.

У 2020 р. ліміт також затверджено майже у кінці року (табл. 3), у зв'язку з чим НПП «Зачарований край» не було виписані лісорубні квитки на заготівлю деревини: наступне отримання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів та проведення процедури відкритих торгів на «прозора» («лісозаготівельні роботи») затягнули б час до нового року. Таким чином, майже ті самі ділянки «перейшли» у ліміт на 2021 р., який затверджений Міндовкіллям – 24.09. Однак заготовити деревину в повному обсязі не вдалося через несприятливі погодні умови. Відповідно до постанови № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23.05.2007, НПП звернувся з клопотаннями (№ 06-09/292 (293) від 15.12.2021) в Закарпатське обласне управління лісового та мисливського господарства та Департамент екології Закарпатської ОДА щодо надання відтермінування на заготівлю деревини (подається не пізніше ніж за 10 днів встановленого терміну заготівлі). Однак у листі-відповіді зазначено, що «департаментом видано дозвіл від 01.10.2021 № 11, терміном дії до 31.12.2021 на підставі затвердженого ліміту». Це означає: відповідно до вищевказаної постанови (№ 761), відтермінування на заготівлю деревини надається, однак термін дії дозволу не продовжується. Таким чином ділянки, на які планувалося оформляти відтермінування на заготівлю деревини, «перейшли» у ліміт на 2022 р.

Виникла колізія і під час затвердження ліміту в 2023 р.: Міндовкілля повертало ліміт на доопрацювання у зв'язку з тим, що у Переліку санітарно-оздоровчих заходів на 2023 р. «орієнтовний запас» є нижчий за фактичний (більше на 10 %). Таким чином виникла необхідність «перезатвердити» відповідний пере-

¹ Оформлені відповідно до Інструкції про застосування порядку установлення лімітів, наказ Міндовкілля № 15 від 06.08.2020 р.

лік: провести повторне лісопатологічне обстеження на відповідні ділянки, з метою внесення відповідних змін.

Варто також відзначити, що відповідно до Інструкції про застосування порядку установа лімітів, граничний термін затвердження ліміту становить п'ятнадцять робочих днів. Однак через постійні доопрацювання термін триває більше місяця, зокрема:

- 2020 р.: подано – 08.10, доопрацьовано – 05.11, затверджено – 19.11;
- 2021 р.: подано – 14.06, доопрацювання – 10.09, 16.09, затверджено – 24.09;
- 2022 р.: подано – 04.02, доопрацьовано – 09.02, затверджено – 16.02;
- 2023 р.: подано – 29.05, доопрацювання – 15.06, 20.06, затверджено – 04.07.

Отже, зважаючи на викладене вище, варто звернути увагу і на наслідки: невчасне виконання природоохоронних заходів і низький їх відсоток, зокрема санітарно-оздоровчих, є однією з причин погіршення санітарного стану похідних ялинників НПП «Зачарований край». Зокрема, станом на 2020 р. частка сухостійних дерев ялини становить 63,5 %. Виходячи з Санітарних правил у лісах України й фактичної повноти насаджень, чисті похідні ялинові насадження станом на 2020 р. потребували невідкладних санітарно-оздоровчих заходів (санітарних рубок суцільних). Однак відповідно до вищенаведеної практики реалізації природоохоронних заходів на території установи, тенденції з погіршення санітарного стану похідних ялинників на території НПП будуть лише продовжуватися.

Отже, частка виконання природоохоронних заходів на території НПП «Зачарований край» є низькою. Прийнятий Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» ускладнив (практично виключив можливість) проведення санітарних рубок суцільних на території НПП. Незначні об'єми санітарно-оздоровчих заходів та прийнятий Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» унеможливають оздоровлювати насадження в максимально стислі терміни, відповідно до Санітарних правил в лісах України.

7. НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Наукова діяльність в установах природно-заповідного фонду проводиться відповідно до Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків і Положення про національний природний парк «Зачарований край».

Основними напрямками наукової та науково-технічної діяльності національного природного парку «Зачарований край» є здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень функціонування екосистем в умовах заповідних режимів. Невід'ємною складовою відповідних досліджень є здійснення систематичних спостережень (моніторингу) за станом та динамікою природних комплексів та об'єктів, екосистем і клімату.

7.1. Наукові полігони

До наукових полігонів на природно-заповідних територіях належать стаціонарні ділянки спостережень, постійні пробні площі (далі ППП), профілі та трансекти. Вони забезпечують вивчення природного розвитку екосистем і змін внаслідок антропогенного впливу.

ППП № 1 – постійна пробна площа розміром 1 га (100×100 м) закладена в 2013 р. у найбільш поширеному типі лісу – вологій чистій бучині (D₃-Бк). Мета – дослідження стану та структури букового пралісу, його природного розвитку. У 2023 р. на даній ділянці досліджено стан і структуру букового пралісу.

Відповідна ділянка розташована у кластері Іршавка, який увійшов до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО (2017 р.).

У 2023 р. встановлено інформаційну табличку про об'єкт досліджень (рис. 19).

Рис. 19. Інформаційна табличка біля ППП № 1, 2023 р.

ТПП – тимчасові пробні площі закладені в 2015 р. у кількості 14 шт. Мета – дослідження санітарного стану природних букових лісостанів найбільш поширеного типу лісу – вологої чистої бучини (D_3 -Бк), які належать до різних вікових груп.

ППП № 2 – постійна пробна площа закладена в 2018 р. і складається з двох секцій розміром 1 га (100×100 м) кожна. Мета – апробація процесів переформування чистих середньовікових букових лісостанів, які є умовно одновіковими, у різновікові, з домішкою у складі цінних порід. Відповідні пробні площі можуть відігравати роль репрезентативних ділянок з апробації рубок переформування у типі лісу волога чиста бучина (D_3 -Бк).

Рис. 20. Інформаційний
стенд біля ППП № 2, 2021 р.

У 2021 р. біля ППП № 2 встановлено інформаційний стенд з інформацією про постійну пробну площу (рис. 20).

ППП № 3 – постійна пробна площа закладена в 2018 р. і складається з трьох секцій (моніторингових ділянок) розміром 1 м^2 ($1 \times 1 \text{ м}$) кожна (рис. 21). Мета – моніторинг стану рослинного покриву ядрової частини оліготрофного сфагнового болота Чорне багно.

Рис. 21. Моніторингова ділянка для дослідження рослинного
покриву на Чорному багні, 2018 р.

ППП № 4 – постійна пробна площа закладена в популяції цибулі ведмежої *Allium ursinum* L. (Червона книга України) у 2018 році (площа ППП $969,5 \text{ м}^2$) (рис. 22). Мета – моніторинг стану

популяції виду. У 2022 році з метою збереження даної популяції створено охоронну ділянку.

ППП № 5 – постійна пробна площа закладена в 2020 р. і складається з двох секцій (А, Б) розміром 0,5 га (50×100 м) кожна. Мета – апробація процесів переформування чистих стиглих букових лісостанів у різновікові, з домішкою у складі цінних порід. Відповідні ділянки досліджень (рис. 23) можуть відігравати роль репрезентативних ділянок з апробації рубок переформування у типі лісу волога чиста бучина (D₃-Бк).

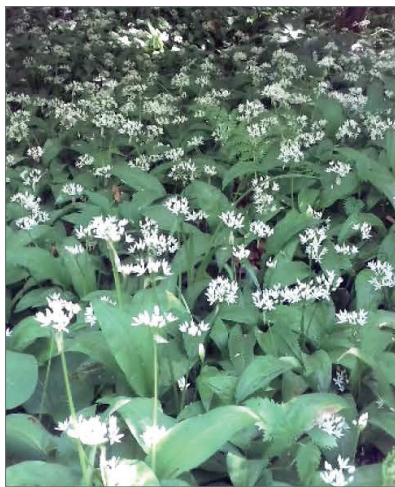

Рис. 22. Фрагмент популяції цибулі ведмежої на ППП № 4, 2018 р.

Рис. 23. Ділянка дослідження деревостану на ППП № 5, 2021 р.

1Я-9Я – стаціонарні моніторингові ділянки закладені в 2020 р. у кількості 9 шт. Мета – дослідження санітарного стану та моніторинг сукцесій похідних ялинових насаджень НПП «Зачарований край». Розмір кожної моніторингової ділянки становить 1000 м² (R – 17,78 м). У 2020 р. на даних ділянках досліджено санітарний стан насаджень, а у 2021 р. – обліковано природне поновлення та описано трав'яно-чагарниковий ярус. Фрагмент всихаючого похідного ялинового насадження на одній із досліджуваних ділянок (2Я) наведено на рисунку 24.

Рис. 24. Фрагмент всихаючого похідного ялинового насадження на моніторинговій ділянці 2Я, 2020 р.

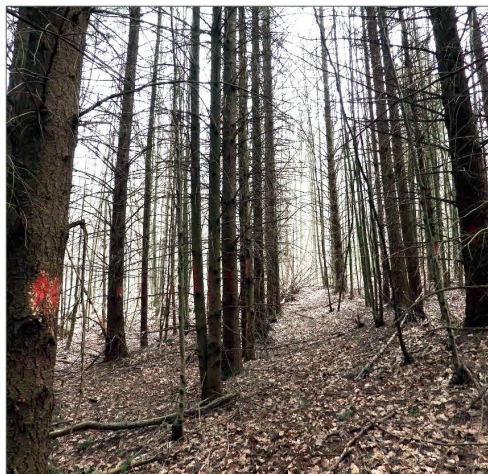

Рис. 25. Фрагмент насадження дугласії на моніторинговій ділянці, 2024 р.

1ДС – стаціонарна моніторингова ділянка, закладена в 2022 р. Мета – дослідження стану насадження дугласії. Розмір моніторингової ділянки становить 1000 м² (R – 17,78 м). Фрагмент насадження дугласії на моніторинговій ділянці наведено на рисунку 25.

ППП № 6 – постійна пробна площа розміром 0,5 га (62,5×80 м) закладена в 2024 р. (рис. 26) у найбільш поширеному типі лісу – вологій чистій бучині (D_3 -Бк). Мета – дослідження впливу низової пожежі на буковий лісостан (праліс).

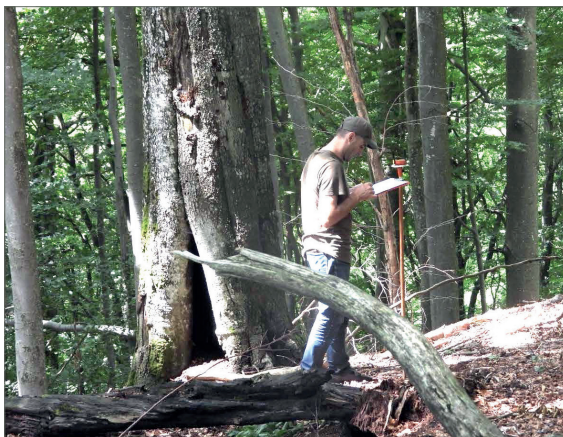

Рис. 26. Відзначення меж ППП № 6 за допомогою геодезичного пристрою «Бусоль БГ-1», 2024 р.

Рис. 27. Фрагмент букового лісостану на моніторинговій ділянці 2Бк_Пож, 2024 р.

1Бк_Пож-2Бк_Пож – стаціонарні моніторингові ділянки закладені в 2024 р. у кількості 2 шт. Мета – дослідження впливу низової пожежі на природні середньовікові букові лісостани. Розмір моніторингової ділянки становить 1000 м² (R – 17,78 м). Фрагмент букового лісостану на моніторинговій ділянці 2Бк_Пож наведено на рисунку 27.

Вищенаведені пробні площі закладені науковцями НПП «Зачарований край» за участі працівників служби держохорони.

Більшість пробних площ закладено у лісових формаціях, що є очевидно: 96,7 % території НПП – вкриті лісом землі. Пробні площі закладені згідно з відповідними методиками, які дають

Рис. 28. Інформаційна табличка про моніторингову ділянку (околиці Чорного багна), 2022 р.

можливість здійснювати систематичний моніторинг за станом та динамікою природних комплексів (екосистем) та об'єктів. На всі відповідні пробні площі заведені паспорти.

У рамках виконання проєкту «Відновлення Закарпатських торфовищ (Чорне багно, Україна)» навколо болота Чорне багно закладено три моніторингові пробні площі для проведення лісівничих досліджень (ялицево-букові та ялиново-букові деревостани, біогрупа берези-верби). На пробних площах встановлені інформаційні таблички (рис. 28).

Починаючи з 2023 р., на території НПП «Зачарований край» проводять ліхенологічні дослідження. У букових лісах було закладено дві моніторингові ділянки площею 1 га кожна. Ділянки було закладено за методикою «hot-spot plots» («гарячі точки біорізноманіття»).

Моніторингова ділянка «Іршава-1» (рис. 29 а, в). Ділянка розташована у кластері Іршавка, який включений до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, та на 90 % перекривається з ППП № 1.

Моніторингова ділянка «Іршава-2» (рис. 29 с, d). Ділянка розташована в Підгірнянському лісництві (кв. 5 вид. 4). На ділянці зростає буковий деревостан віком 44 роки. У минулому на цій ділянці проводилася лісозаготівля.

Рис. 29. Моніторингові ліхенологічні ділянки в букових лісах національного природного парку «Зачарований край»: а, b – «Іршава-1», c, d – «Іршава-2»

7.2. Абіотичне середовище

Важливою складовою роботи в установі є дослідження, які стосуються абіотичного середовища: з початку створення НПП «Зачарований край» науковцями здійснюється аналіз метеорологічних показників за даними метеорологічної станції Хуст, яка є найближчою до НПП, проводяться фенологічні спостереження за погодними явищами та об'єктами рослинного і тваринного світу. У 2022 р. для установи придбано метеостанцію, яку встановлено у межах оліготрофного сфагнового болота Чорне багно (рис. 30). Перший аналіз метеорологічних показників здійснено у 2023 р. До того ж, за даними метеостанції Хуст, зроблений ана-

ліз метеорологічних показників із 2010 р. Встановлено тенденції до підвищення температури повітря, зменшення кількості опадів і зниження відносної вологості повітря.

Рис. 30. Автономна метеостанція на болоті Чорне багно, 2022 р.

7.3. Дослідження фауни і флори

Моніторинг фауни у НПП «Зачарований край». Завдяки підтримці проєкту «Збереження Карпатських пралісів», проведено дослідження хижих птахів на території парку. Денні хижі птахи представлені 2 видами, сови – 3 видами. Серед денних хижих: частка канюка звичайного (*Buteo buteo* L.) становить 16,1 % від загальної чисельності, яструба великого (*Accipiter gentilis* L.) – 6,5 %. Серед сов: частка сови сірої (*Strix aluco* L.) – 43,9 %, сови довгохвостої (*Strix uralensis* P.) – 25,6 %, сичика-горобця (*Glaucidium passerinum* L.) – 7,8 %.

У 2021 р. розпочато використання технології SMART у НПП «Зачарований край». Відповідний програмно-технологічний комплекс допомагає проводити переважно моніторингові спостереження (здійснювати картування видів). Він дає можливість залучати службу держохорони до процесів моніторингу (виявлення видів) на обходах, які закріплені за відповідними працівниками. Подальший аналіз зібраної інформації дає можливість робити висновки щодо наявності тих чи інших видів флори і фауни та їх чисельності, а також формувати карти поширення видів (рис. 31).

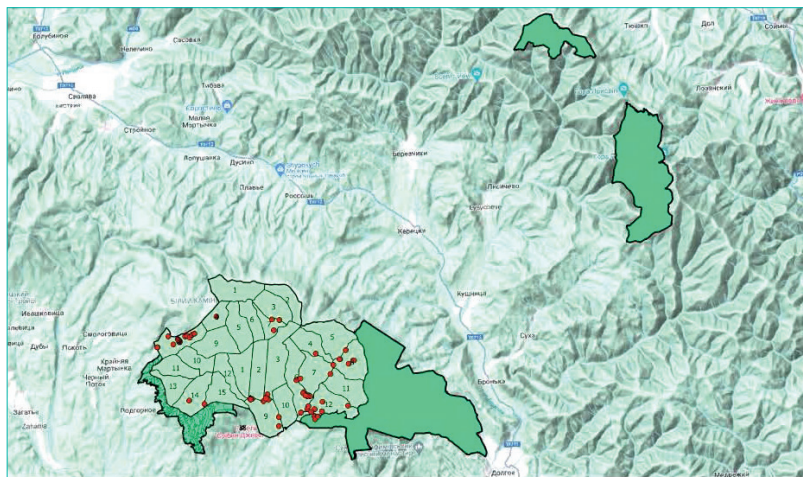

Рис. 31. Карта поширення саламандри плямистої (*Salamandra atra* L.), 2024 р.

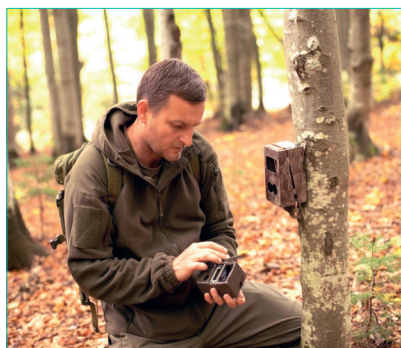

Рис. 32. Встановлення фотопастки, 2022 р.

но-літній моніторинги фаун, із використанням фотопасток (рис. 32). Особливо ефективно ця робота здійснювалася останні 3 роки. Результат роботи фотопастки (зафіксовані особини борсука (*Meles meles* L.)) наведено на рисунку 33.

Крім спостереження з використанням відповідної технології, в установі здійснюються осінньо-зимовий та весня-

Рис. 33. Фіксація борсука (*Meles meles* L.) фотопасткою, 2023 р.

Окрім фотопасток, працівники парку використовують бет-детектори (акустичні ресивери) для моніторингу орнітофауни і рукокрилих (кажанів).

Моніторинг флори у НПП «Зачарований край». Згідно з програмою Літопису природи для заповідників та національних природних парків, із першого року існування природно-заповідної установи необхідне закладання гербарію НПП та складання карт поширення видів флори. Гербарний зразок типового виду судинних рослин тирлича ваточникового (*Gentiana asclepiadea* L.) наведено на рисунку 34, а карта поширення (місцезростання) рідкісного виду підсніжника звичайного (*Galanthus nivalis* L.) (Червона книга України) – на рисунку 35.

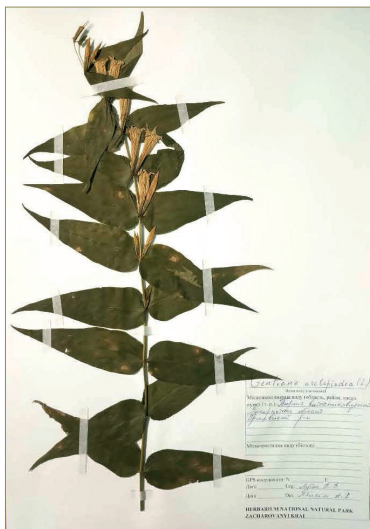

Рис. 34. Гербарний зразок: тирлич ваточниковий (*Gentiana asclepiadea* L.), 2021 р.

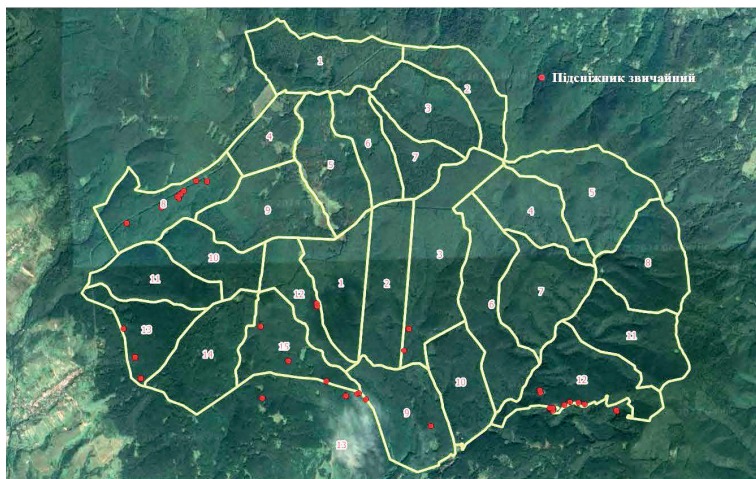

Рис. 35. Поширення (місцезростання) підсніжника звичайного (*Galanthus nivalis* L.), Червона книга України, 2024 р.

За результатами польових досліджень у 2023 році, на території національного природного парку «Зачарований край» виявлено 164 види лишайників та 1 вид ліхенофільного гриба з 95 родів, 45 родин, 22 порядків, 9 класів та 2 відділів, з яких 4 види занесені до Червоної книги України

З метою охорони та збереження середовища існування рідкісних та зникаючих видів рослинного і тваринного світу відповідно до наказів Міністерства екології та природних ресурсів України «Про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин» від 29. 12. 2016 № 557 та Державного агентства лісових ресурсів України «Про додаткові заходи охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України» від 20. 01. 2017 № 17, на території НПП «Зачарований край» (у господарській зоні) створені 3 охоронні ділянки навколо популяції білоцвіту весняного (рис. 36), підсніжника звичайного, цибулі ведмежої.

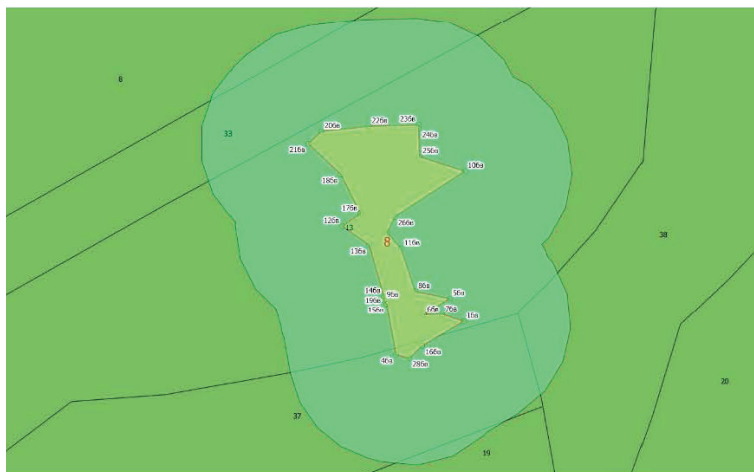

Рис. 36. Охоронна ділянка білоцвіту весняного (*Leucojum vernum* L.), 2021 р.

Результати досліджень на території НПП «Зачарований край» науковці щорічно висвітлюють у Літописах природи, річ-

них звітах, електронних ресурсах і публікують у наукових фахових видання (у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз). У 2024 році вийшов друком черговий 14-й том Літопису природи. У 2022 та 2024 роках науковцями парку опубліковано дві науково-популярні книги: «Червонокнижні судинні рослини національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження» та «Цінні природні комплекси національного природного парку «Зачарований край»».

8. РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Рекреаційна діяльність установи обумовлена цілою низкою факторів, серед яких особливе місце займає вигідне геополітичне розташування Закарпатської області, що має велике значення для розвитку туризму та рекреаційної галузі в цілому. Закарпаття багате на різноманітні рекреаційні ресурси, які створюють унікальні можливості для оздоровчого відпочинку, екологічного туризму та культурно-пізнавальної діяльності. До основних рекреаційних ресурсів парку належать: мінеральні джерела, недоторкані букові ліси, сприятливі кліматичні умови, історико-культурні пам'ятки та мальовничі ландшафти.

Найбільш цікавими з рекреаційної точки зору об'єктами для відвідувачів є виходи андезитових скель (рис. 37) (урочище Смерковий камінь – геологічний заказник державного значення «Зачарована долина»), що утворюють унікальні природні композиції

Рис. 37. Андезитові скелі, 2020 р.

та водно-болотне угіддя міжнародного значення Рамсарської конвенції оліготрофне сфагнове болото Чорне багно. Це природне багатство привертає увагу відвідувачів (туристів), які шукають не тільки відпочинку, а й можливості пізнати неповторну красу природи Карпат.

Для доступу до природних об'єктів парку облаштовано 7 еколого-пізнавальних маршрутів загальною протяжністю 52 км. Усі маршрути промарковані для забезпечення зручності орієнтування, три з них прознаковані та облаштовані інформаційними стендами з інформацією про маршрут та місцеві природні об'єкти.

Рекреаційна діяльність парку відіграє важливу роль у розвитку екологічної свідомості та культури, дбайливого ставлення до природи серед місцевого населення та туристів. Завдяки різноманіттю маршрутів і природних пам'яток, відвідувачі можуть ознайомитися з унікальними ландшафтами, рідкісними екосистемами, багатою флорою і фауною, що сприяє зростанню інтересу до збереження навколишнього середовища.

Важливою складовою роботи парку є підтримка належного стану рекреаційної інфраструктури (рис. 38, 39): оновлення мар-

Рис. 38. Рекреаційний пункт в урочищі Лазарів, 2024 р.

кувань, встановлення нових інформаційних стендів. Це сприяє зручності та безпеці відвідувачів, що також робить парк привабливішим для широкої аудиторії.

Рис. 39. Рекреаційна пункт в урочищі Кам'янка, 2024 р.

Рекреаційна діяльність сприяє економічному розвитку регіону. Туризм забезпечує створення робочих місць для місцевих мешканців, розвиток інфраструктури (готелі, ресторани, транспорт), а також збільшення доходів до місцевих бюджетів. Завдяки наявності природних пам'яток та маркованих туристичних маршрутів, НПП «Зачарований край» стає привабливим для туристів не тільки з України, а й з-за кордону, що сприяє його популяризації та підвищенню його культурної і природної значущості на міжнародному рівні.

Таким чином, рекреаційна діяльність у національному парку є не лише засобом відпочинку, але й важливим чинником збереження природної та культурної спадщини, науково-дослідної та екологічної освітньо-виховної роботи, економічного розвитку регіону та формування екологічної культури серед населення.

Окрім організації туристичних маршрутів, НПП «Зачарований край» активно сприяє розвитку інших форм екологічного туризму, таких як спостереження за птахами, фототуризм, кемпінг, піші та велосипедні походи. Завдяки багатству природних ресурсів і різноманітності екосистем, територія парку є ідеальним місцем для проведення екоактивностей, що мають мінімальний вплив на довкілля і дозволяють відвідувачам більше дізнатися про місцеву природу.

З метою покращення туристичної інфраструктури національного парку адміністрація закладу співпрацює з місцевими органами влади, екологічними та туристичними організаціями. Ця співпраця дає змогу залучати додаткове фінансування для розвитку та модернізації парку, а також реалізовувати спільні проекти, спрямовані на збереження екологічної рівноваги в регіоні та підвищення рівня екологічної освіти.

Для зручності туристів у парку створені місця для відпочинку (рекреаційні пункти) (рис. 40) з лавками, столами, місця-

Рис. 40. Рекреаційний пункт в урочищі Мукачівський підйом, 2023 р.

ми для розведення багаття, а також оглядові майданчики, з яких відкриваються панорамні види на наймальовничіші куточки природного ландшафту. У майбутньому планується розширення інфраструктури для відпочинку, включаючи встановлення нових інформаційних центрів та розширення кемпінгових зон.

Особливу увагу адміністрація парку приділяє підвищенню екологічної свідомості серед відвідувачів. У цьому контексті регулярно проводяться екологічні акції, такі як дні прибирання, висадка дерев, інформаційні кампанії щодо відповідального поводження з відходами. Також влаштовуються майстер-класи та освітні лекції для дітей і дорослих у шкільних лісництвах, які дозволяють краще зрозуміти важливість охорони природи та необхідність сталого розвитку.

Парк також має програму для волонтерів, що дає можливість усім охочим долучитися до роботи з охорони природи та підтримки рекреаційної діяльності. Волонтери допомагають у догляді за маршрутами, проведенні екологічних акцій, а також у роботі з відвідувачами. Така програма сприяє не тільки активній участі громади в охороні природи, але й поширенню ідей екологічної відповідальності.

У перспективі парк планує розширювати мережу еколого-пізнавальних маршрутів, включаючи нові природні й історико-культурні об'єкти, організовувати нові види рекреаційних послуг на зразок виживання в дикій природі. Важливим елементом розвитку стане цифровізація послуг НПП «Зачарований край»: створення мобільного додатку з інтерактивними картами маршрутів, системою навігації, аудіогідами й іншими корисними функціями для туристів.

Таким чином, національний парк продовжує розвиватися як комплексна рекреаційна, освітня й науково-дослідна установа, яка враховує потреби сучасного суспільства і водночас зберігає унікальні природні ресурси для майбутніх поколінь. Завдяки багатогранному підходу до рекреаційної діяльності, парк стає не лише осередком відпочинку, але й важливим центром екологічної культури, де кожен може відчувати красу і значення природи Закарпаття.

8.1. Маршрути НПП «Зачарований край»

1. Еколого-пізнавальний маршрут: урочище Кам'янка – урочище Зачарована долина. Маршрут пішохідний, простий за складністю. Протяжність 7,9 км. Тривалість 5 год. Маршрут починається в урочищі Кам'янка і завершується урочищем Зачарована долина (місцева назва Смерековий камінь).

2. Еколого-пізнавальний маршрут: с. Ільниця (присілок Новоселиця) – Зачарована долина. Маршрут пішохідний, простий за складністю. Протяжність 4,5 км. Тривалість 3 год. Маршрут починається в с. Ільниця і завершується урочищем Зачарована долина.

3. Еколого-пізнавальний маршрут: с. Підгірне – болото Чорне багно. Маршрут пішохідний (автомобільний), простий за складністю. Протяжність 9 км. Тривалість 3,5 год. Маршрут починається в с. Підгірне і завершується водно-болотним угіддям міжнародного значення Рамсарської конвенції, верховим сфагновим оліготрофним болотом Чорне багно.

4. Еколого-пізнавальний маршрут: урочище Кам'янка – мінеральне джерело – водоспад Гучало. Маршрут пішохідний, простий за складністю. Протяжність 3,9 км. Тривалість 2 год. Маршрут починається в урочищі Кам'янка і завершується водоспадом Гучало.

5. Еколого-пізнавальний маршрут: с. Підгірне – урочище Росоха. Маршрут пішохідний, простий за складністю. Протяжність 3 км. Тривалість 2 год. Маршрут починається в с. Підгірне і закінчується в урочищі Росоха.

6. Еколого-пізнавальний маршрут: с. Підгірне – урочище Купінкуватий – болото Чорне багно. Маршрут пішохідний, простий за складністю. Протяжність 7,2 км. Тривалість 3 год. Стежка починається в с. Підгірне і закінчується на болоті Чорне багно.

7. Еколого-пізнавальний маршрут: болото Чорне багно – г. Бужора. Маршрут пішохідний, середній за складністю. Протяжність 22 км. Тривалість 5,5 год. Починається в урочищі Чорне багно і закінчується на найвищій точці парку – горі Бужора.

Карта прокладених туристичних маршрутів НПП «Зачарований край» наведена на рисунку 41.

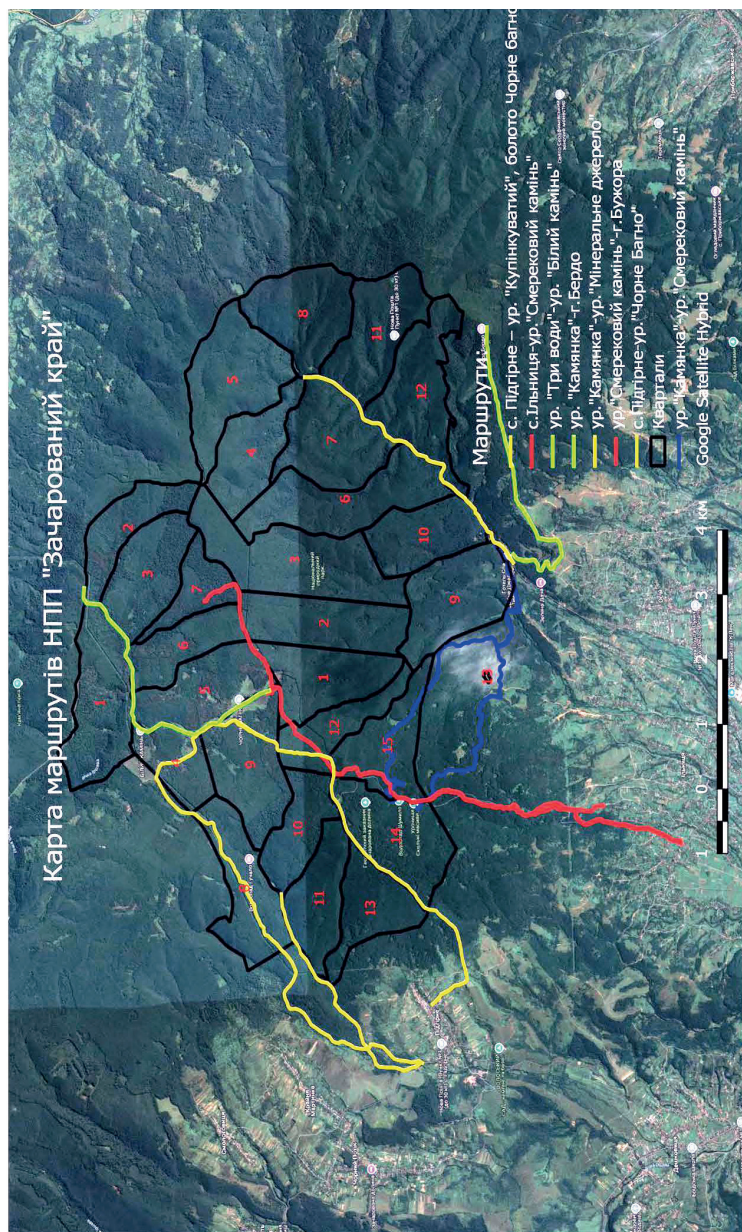

Рис 41. Карта туристичних маршрутів НПП «Зачарований край»

9. ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

Еколого-освітня діяльність парку спрямована на формування у населення усвідомленого ставлення до природних багатств і відповідальності за їхнє збереження. Основна мета полягає в залученні громадськості до збереження природи через підвищення екологічної свідомості, виховання любові та поваги до навколишнього середовища. Програми еколого-освітньої діяльності спрямовані на різні групи населення, однак особливий акцент робиться на молоді, оскільки саме вона є носієм майбутніх змін у ставленні до природи.

У рамках еколого-освітніх програм НПП «Зачарований край» активно співпрацює зі школами Хустського району, зокрема з учнями 4-х учнівських (шкільних) лісництв Іршавської територіальної громади. Спільно з учнями проводяться численні заходи, які дозволяють дітям брати безпосередню участь у природоохоронних акціях та дізнаватися більше про важливість захисту природи (рис. 42, 43). Долучившись до акції «Допомога птахам взимку», школярі вчаться виготовляти годівнички та піклуватися про птахів під час холодної пори року. Також велике значення має такий захід, як «Година Землі», що привертає увагу до проблем збереження ресурсів, та акція «Збережемо первоцвіти», метою якої є захист рідкісних рослин від знищення. Акції «Зустріч птахів» і «Майбутнє лісу у твоїх руках» сприяють усвідомленню важливості піклування про навколишнє середовище. У рамках заходу «Збережу ялинку» школярі дізнаються про негативний вплив масового вирубування хвойних дерев під час новорічних свят, а також вчать-ся альтернативним підходам до святкування, що допомагають зберегти живі дерева.

Рис. 42. Проведення уроків на екологічну тематику з учнями у с. Ільниця, 2023 рік.

Рис. 43. Екологічна акція «Всесвітній день захисту навколишнього природного середовища» із учнями шкільних лісництв, 2023 р.

Працівники парку активно залучають засоби масової інформації для популяризації екологічних дат і подій, таких як Всесвітній день водно-болотних угідь, Міжнародний день лісу, Всесвітній день тварин тощо. Через публікації в газетах, інтернет-порталах, радіо та телебаченні місцеві мешканці отримують важливу інформацію про екологічні проблеми, а також практичні поради щодо того, як вони можуть зробити свій внесок у збереження довкілля.

Окрім акцій та інформаційних заходів, парк організовує численні еколого-пізнавальні екскурсії для школярів та інших відвідувачів. Під час таких екскурсій учасники можуть побачити унікальні природні об'єкти, познайомитися з біологічним різноманіттям території, а також дізнатися про природоохоронні аспекти діяльності НПП «Зачарований край». Для школярів також проводяться лекції, бесіди та семінари на екологічну тематику, де вони отримують знання про екологічні процеси, проблеми забруднення, зміну клімату, збереження видів та інші важливі питання, що стосуються навколишнього середовища.

Практичні заняття на природі – ще один важливий елемент еколого-освітньої діяльності НПП «Зачарований край». Наприклад, діти можуть брати участь у посадці дерев, очищенні берегів водойм від сміття, встановленні штучних гнізд для птахів тощо. Такі заняття допомагають їм не лише зрозуміти важливість збереження природних ресурсів, але й відчутти свою відповідальність та безпосередній внесок у збереження довкілля.

НПП «Зачарований край» також працює над створенням навчально-методичних матеріалів, які можна використовувати в навчальних закладах. До таких матеріалів належать буклети, посібники, а також інтерактивні матеріали, які пояснюють екологічні проблеми та способи їх вирішення. У майбутньому планується створення віртуального кабінету екологічної освіти з доступом до онлайн-курсів та інтерактивних лекцій для школярів та студентів.

Таким чином, еколого-освітня діяльність НПП «Зачарований край» є комплексною та багатогранною, охоплюючи не лише

освітні заходи для дітей і молоді, а й інформаційні кампанії для ширшого населення. Це дозволяє залучати громаду до збереження навколишнього середовища, виховувати екологічну культуру та закладати основи сталого розвитку.

9.1. Співпраця із засобами масової інформації

Важливою частиною діяльності національного природного парку «Зачарований край» є інформування широкої аудиторії про природоохоронну роботу та проекти парку. З цією метою ведеться активна співпраця з регіональними та загальноукраїнськими засобами масової інформації, забезпечуючи доступ до актуальних екологічних новин та просуваючи ідеї сталого розвитку і захисту навколишнього середовища.

На офіційному веб-сайті НПП <https://zacharovanyikrai-park.in.ua/> та сторінці в соціальній мережі Facebook <https://www.facebook.com/search/top?q,> регулярно публікуються матеріали про діяльність установи, новини про природоохоронні ініціативи, цікаві факти про природу, а також анонси заходів. Завдяки цьому відвідувачі та місцеві жителі можуть завжди бути в курсі важливих подій та новин, що стосуються парку.

Окрім онлайн-платформ, працівники парку готують публікації для друкованих видань. Іршавська районна газета «Нове життя», регіональна газета «Новини Закарпаття» та всеукраїнське видання «Природа і суспільство» публікують матеріали на природоохоронну тематику, інтерв'ю з фахівцями парку, статті про збереження природного середовища, біорізноманіття та екологічні ініціативи. Це дає змогу доносити важливу інформацію до широкого кола людей різного віку та соціального статусу, зокрема до тих, хто не має постійного доступу до інтернету.

НПП «Зачарований край» також співпрацює з місцевими телеканалами, такими як «Тиса-1» та «М-Студіо», де регулярно виходять сюжети про діяльність установи, природні об'єкти та екологічні акції. Такі випуски не лише інформують глядачів, але

й надають можливість наочно побачити унікальні природні ландшафти, які охороняються в межах парку, і тим самим залучають нових відвідувачів та прихильників.

Активна участь парку в різноманітних екологічних і туристичних форумах, фестивалях і виставках також є важливою частиною співпраці зі ЗМІ. Установа є майже постійним учасником виставки «Тур-євроцентр Закарпаття», де представники парку мають можливість продемонструвати туристичний потенціал регіону, розповісти про екологічні програми та налагодити зв'язки з іншими установами і потенційними партнерами. Виставка дозволяє просувати парк як туристичний об'єкт, а також привертає увагу до питань охорони довкілля.

Завдяки такій багатосторонній співпраці з медіа, НПП «Закарпований край» активно популяризує свої природоохоронні ініціативи, сприяє екологічному вихованню населення та підвищенню екологічної свідомості у суспільстві. Це допомагає не лише залучати більше відвідувачів до парку, але й формує позитивний імідж природоохоронної установи як важливого партнера у справі збереження природи Закарпаття та всієї України.

10. РОЗШИРЕННЯ ТЕРИТОРІЇ НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»: ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Національний природний парк «Зачарований край» створений на території Хустського (Іршавський, до прийняття Постанови ВРУ № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів») району Закарпатської області на площі 6101 га (5649 га земель у постійному користуванні та 452 га – без вилучення), відповідно до Указу Президента України № 343/2009 від 21. 05. 2009 року. Однак відповідно до Програми перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006 – 2020 роки було заплановано створити НПП «Зачарований край» на площі 12,5 тис. га.

З метою виконання відповідної Програми та в контексті оптимізації лісгосподарських підприємств Іршавського району, Іршавською РДА запропоновано (лист голові Закарпатської ОДА № 02-20/1004 від 25.05. 2011 р.) приєднати до НПП низку об'єктів ПЗФ (заказник загальнодержавного значення «Річанський» – 2408,0 га, іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка» – 394,0 га) та інші цінні території, у результаті чого площа НПП повинна збільшитися до 12903,0 га. При цьому Іршавською районною радою прийнято рішення (№ 140 від 22. 11. 2011 р.) передати в користування НПП діючі на території району природно-заповідні території, унікальні ландшафти, що мають природоохоронну цінність (збільшити територію НПП до 13,1 тис. га) та підготувати відповідне наукове обґрунтування.

Незважаючи на вищевикладене, у 2014 р. Іршавською районною радою (рішення № 463 від 12. 06. 2014 р.) затверджено «Програму розвитку природно-заповідної справи в Іршавському районі на 2014 – 2020 рр.», в якій для зміни меж НПП запропоновано території, які не є об'єктами ПЗФ. При цьому площа територій для зміни меж НПП «Зачарований край» становить 1502, 5 га.

Однак уже в 2014 р. НПП підготовлено звіт про науково-дослідну роботу «Зміни меж (розширення) території національного природного парку «Зачарований край»», де площа території, яку запропоновано для заповідання, становить 13428,1 га (наукове обґрунтування, 2014). Варто відзначити, що відповідна територія є особливо цінною з природоохоронної точки зору: площа заповідної зони становить 41,2 %, регульованої рекреації – 32,4 %, стаціонарної рекреації – 0,1 га та господарської – 26,3 %.

Відповідне наукове обґрунтування разом із клопотанням, експертним висновком та картосхемою направлено в Міністерство екології та природних ресурсів України (далі Мінприроди України). Мінприроди розглянуло та схвалило відповідне клопотання (лист Мінприроди № 5/1-9/2681-15 від 19.03.2015 р.) і направило в Закарпатську ОДА для подальшої роботи. При Закарпатській ОДА створено робочу групу (розпорядження голови Закарпатської ОДА № 161 від 26.05.2015 р. та № 119 (у зв'язку зі зміною голови ОДА) від 23.03.2016 р.) з опрацювання питань про зміну меж (розширення) території національного природного парку «Зачарований край». Засідання робочих груп відбулося відповідно у 2015 та 2016 рр. Крім того відбулася низка зустрічей, на різному рівні, з метою обговорення даного питання з усіма зацікавленими сторонами. За підсумками зустрічей та обговорень, ДП «Довжанське ЛМГ» погодило надати у постійне користування НПП «Зачарований край» 4350,4 га земель (лист директора ДП «Довжанське ЛМГ» № 2 від 16.01.2017 р.). Карту-схему території розширення НПП «Зачарований край» наведено на рисунку 44.

Варто відзначити, що державним лісогосподарським підприємством погоджено на приєднання лише 4350,4 га, незважаючи на те, що у науковому обґрунтуванні площа 13428,1 га. Так, не погоджені на приєднання такі цінні об'єкти, як заказник загальнодержавного значення «Річанський» – 2408,0 га, іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка» – 394,0 га та інші цінні території, зокрема праліси (відповідні території є пріоритетними в питаннях розширення території НПП «Зачарований край»).

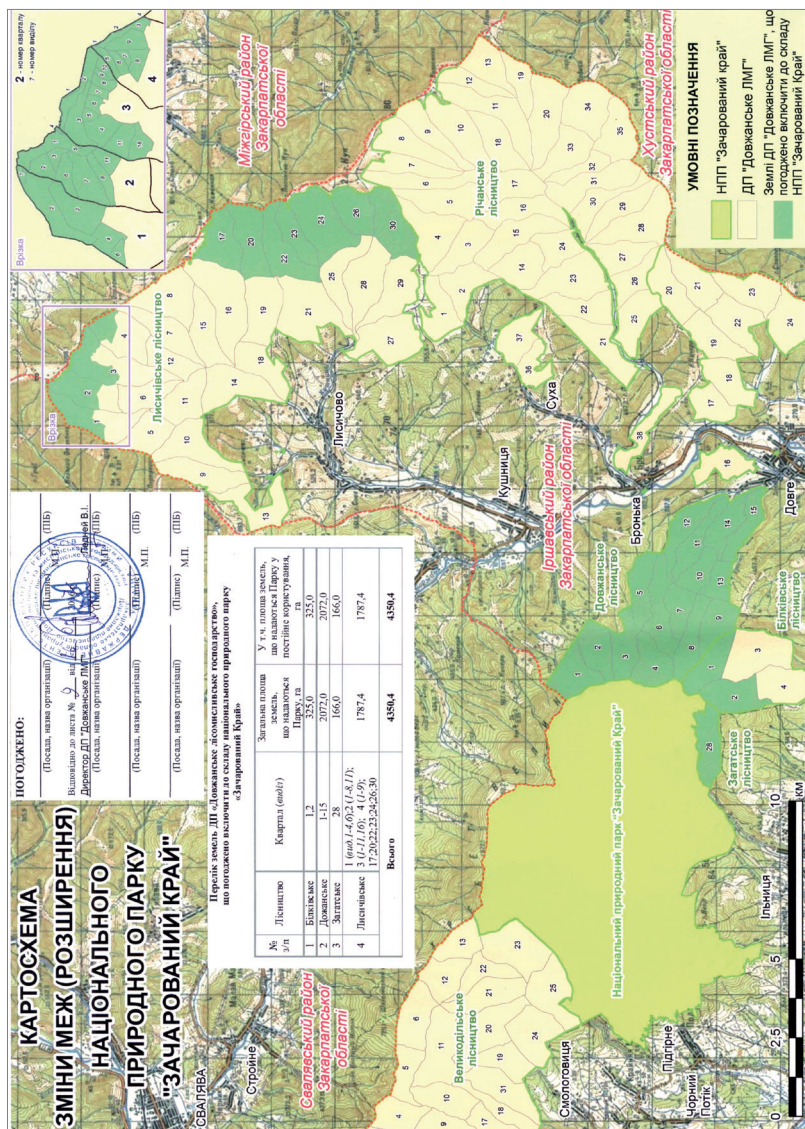

Рис. 44. Карта-схема території розширення НПП «Зачарований край», 2019 р.

27 вересня 2017 р. Урядом розглянуто та схвалено проєкт Указу Президента щодо розширення меж НПП «Зачарований край». А 11 квітня 2019 р. Президент України підписав Указ № 134/ 2019 «Про зміну меж території національного природного парку «Зачарований край»». 8 травня 2019 р. на засіданні Кабінету Міністрів схвалено План організації виконання відповідного Указу Президента України, зокрема: винести зміни до Положення про національний природний парк «Зачарований край» (до 16 жовтня 2019 р.), вирішити питання щодо надання НПП у постійне користування 4350,4 га відповідних земель (до 21 грудня 2020 р.), внесення змін до Проєкту організації території НПП (до 21 грудня 2020 р.), передбачити на 2020 р. та наступні роки кошти, необхідні для функціонування НПП.

Щодо виконання відповідного Плану: внесені зміни до Положення про національний природний парк «Зачарований край» (Наказ Мінприроди № 298 від 13.08. 2019 р.).

Що стосується надання НПП земель у постійне користування, то ситуація така: нотаріальну згоду на припинення прав постійного користування та вилучення земельних ділянок від ДП «Довжанське ЛМГ» отримано лише 31 березня 2021 р (*надає керівник відповідного підприємства*). На підставі нотаріальної згоди видано розпорядження Закарпатською ОДА (№ 698 від 09. 07. 2021 р.) «Про надання дозволу на розроблення Проєкту землеустрою щодо відведення земельних ділянок у постійне користування». Згодом розроблено Проєкт землеустрою «Щодо відведення земельних ділянок державної власності лісогосподарського призначення з подальшим вилученням та передачею їх у постійне користування із зміною цільового призначення» (грудень 2021 р.). На підставі Проєкту землеустрою підготовлено клопотання до Закарпатської ОДА (лист № 301 від 28. 12. 2021 р., з відповідним пакетом документів) для погодження зміни цільового призначення земель Кабінетом Міністрів України.

Лист від Закарпатської ОДА про забезпечення реєстрації землекористувачем права постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення державної власності

(на які розроблений Проект землеустрою) у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно отримано 04. 08. 2022 р., № 10336/06-21-4. Однак станом на 01.12.2024 р. зміна цільового призначення земель та фактична передача земель НПП «Зачарований край» не відбулася.

Що стосується виділення коштів на функціонування НПП (з врахуванням території розширення) – кошти почали виділяти з 2021 р. Зокрема, у зв'язку з тим, що у минулі роки територія не була передана, складався залишок по заробітній платі, який повернутий у Державний бюджет України. Крім того у 2021 р. проведені польові роботи з базового лісовпорядкування на загальну територію. У 2022 р. передбачено кошти на проведення камеральних робіт з базового лісовпорядкування, однак через введенням воєнного стану значну частину коштів (70 %) повернуто в держбюджет (коштів, що залишилися, вистачить на виконання камеральних робіт на території одного лісництва).

Отже, можна констатувати, що зміна меж НПП «Зачарований край» – це довготривалий процес, який значною мірою залежить від кон'юнктури та суб'єктивних чинників. У НПП він розпочався у 2014 р. (підготовкою наукового обґрунтування), а сьогодні – ще не завершився.

Визначальною точкою у цьому процесі, безперечно, є Указ Президента України. Однак що стосується виконання Указу, то все не так просто: нотаріальну згоду на припинення прав постійного користування й вилучення земельних ділянок від ДП «Довжанське ЛМГ» отримано лише через 2 роки після підписання відповідного Указу. А далі все «за процедурою», а вона, як виявляється, довготривала, а тут ще й кон'юнктура (агресія російської федерації)...

10.1. Перспективи потенційно можливого розширення території НПП «Зачарований край»

Відповідно до Положення про НПП «Зачарований край», площа території становить 10451,4 га (9999,4 га земель у постійному користуванні та 452 га – без вилучення).

Варто відзначити, що територія НПП розташована у двох географічних областях: Вигорлат-Гутинському (8664 га) та Полонинському (1787,4 га) хребтах.

У межах Вигорлат-Гутинського хребта наявна площа загалом може розглядатися як достатня (однак на межі, де територія НПП (заповідна зона) межує з державним лісогосподарським підприємством, доцільно створити буфер за рахунок приєднання земель державного лісогосподарського підприємства) для забезпечення збереження природних комплексів заповіданої території. Однак має місце недосконалість територіальної структури НПП «Зачарований край» у межах Полонинського хребта:

➤ державним лісогосподарським підприємством погоджені на приєднання верхні межі лісу біля гір Кук і Кругла, а такі природоохоронні об'єкти як: заказник загальнодержавного значення «Річанський», іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка», озеро Репинне й ділянки пралісів і старовікових лісів, які є пріоритетними в питаннях розширення територій, залишилися за межами НПП.

У результаті територія НПП «Зачарований край» у межах Полонинського хребта є розділеною та незначною, що суперечить основній вимозі організації території НПП – цілісності природної екосистеми.

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року», для забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України передбачено збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках). При цьому державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385, було визначено, що площа земель природно-заповідного фонду Закарпатської області станом на 1 січня 2020 року має становити 28 %. Станом на 1 січня 2024 р. площа земель природно-заповідного фонду становить 16,18 %. Таким чином питання створення (розширення) територій природно-заповідного фонду для Закарпатської області є актуальним.

Підсумок земельних ресурсів області за типом володіння та використання території

№ п/п	Тип володіння	Всього земельних ресурсів, тис. га	Земельні ресурси, які перебувають у державній власності, тис. га	Земельні ресурси, які перебувають у приватній власності, тис. га
1	Державна	100,0	100,0	0,0
2	Приватна	100,0	0,0	100,0
3	Спільна	100,0	0,0	100,0
4	Інша	100,0	0,0	100,0
5	Всього	100,0	100,0	100,0

Підсумок земельних ресурсів області за типом використання території

№ п/п	Тип використання	Всього земельних ресурсів, тис. га	Земельні ресурси, які перебувають у державній власності, тис. га	Земельні ресурси, які перебувають у приватній власності, тис. га
1	Сільськогосподарське призначення	100,0	100,0	0,0
2	Лісове призначення	100,0	0,0	100,0
3	Селищне призначення	100,0	0,0	100,0
4	Інше призначення	100,0	0,0	100,0
5	Всього	100,0	100,0	100,0

основні напрямки діяльності

ЛІТЕРАТУРА

- Андрієнко, Т.Л. (2002). *«Методичний посібник «Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків»*. Київ: Академперіодика. 103 с.
- «Всесвітня природна спадщина ЮНЕСКО [Електронний ресурс] : Національний природний парк «Зачарований край».
- Гамор, Ф.Д. (2023). *Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*. 2 (доповнене). Львів: Простір-М. 314 с.
- «Геологічний заказник 'Зачарована долина' [Електронний ресурс] : Національний природний парк «Зачарований край».
- Закон «Про затвердження санітарних правил в лісах України». (1995). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#Text>»
- Закон «Про природно-заповідний фонд України». (1992). (Верховна Рада України) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
- Комендар, В.І., Павлице, Ю.В. (2005). *Регіональний ландшафтний парк «Зачарований край» // Зачаровані Карпати: Заповідники та національні природні парки Закарпаття*. Ужгород: Карпати. С. 283–315.
- Літопис природи національного природного парку «Зачарований край»*. (2022). XII Ільниця.
- Літопис природи національного природного парку «Зачарований край»*. (2023). XIII Ільниця.
- Літопис природи національного природного парку «Зачарований край»*. (2024). XIV Ільниця.
- Мигаль, А.В. 2006. *Рослинний покрив оліготрофних сфагнових боліт Закарпатської області // Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України*. Ужгород: Ліра. С. 38–46.
- Мигаль, А.В., Андрик, Є.Й., Кіш, Р.Я., Санісло, Я.П., Комендар, В.І. (2012). *НПП Зачарований край // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки*. Київ: Фітосоціоцентр. С. 250–256.
- Микита, М.М. (2009). *Геолого-геоморфологічна характеристика вулканічних гір Закарпаття*. Вісник ЛНУ, 36. С. 235–240.
- «Об'єкт Рамсарської конвенції [Електронний ресурс] : Національний природний парк «Зачарований край» <https://zacharovanuyikrai-park.in.ua/pro-nas/ob-yekt-ramsarskoyi-konventsiyi/>.

- Парпан, В.І., Чернявський, М.В. (2017). «Праліси і природні ліси та їх означення». Науковий вісник НЛТУ України, 27 (6). С. 11–15.
- Поп, С.С. (2011). *Природно-заповідний фонд Закарпатської області*. Ужгород: УжНУ. 254 с.
- Постанова «Про доповнення списку пам'яток природи республіканського значення, що беруться під охорону держави. (1975). 780-р (Рада міністрів Української РСР)»
- Постанова «Про мережу території та об'єктів природно-заповідного фонду. (1972). (Закарпатська обласна рада народних депутатів)» [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Файл: Рішення_Закарпатського_ОВК_від_23.10.1984_p._№_253.jpg](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Файл:Рішення_Закарпатського_ОВК_від_23.10.1984_p._№_253.jpg).
- Постанова «Про мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду. (1972). (Закарпатська обласна рада народних депутатів РСР)».
- Постанова «Про мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду. (1984). (Закарпатська обласна рада народних депутатів РСР)».
- Постанова «Про створення заказників загальнодержавного значення в Українській РСР. (1974). (Рада міністрів РСР)».
- Постанова «Про створення заказників загальнодержавного значення в Українській РСР. (1978). (Рада міністрів РСР)».
- Проект організації території національного природного парку «Зачарований край», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. (2014). Ірпінь.
- Стойко, С.М. (2018). «Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем». Наукові праці Лісівничої академії наук України, 17. С. 149–57.
- «Території Смарагдової мережі». <https://wownature.in.ua/oberihaymo/terytorii-smaragdovoi-merezhi/>.
- Фельбаба-Клушина, Л.М. (2015). «Динаміка рослинного покриву оліготрофних боліт Українських Карпат». Науковий вісник НЛТУ України, 25 (4). С. 61–70.
- Фельбаба-Клушина, Л.М., Садигов, Р.Е. (2022). «*Dicranum viride* (Sull. & Lesq.) Lindb. (Dicranaceae) у Вулканічних Карпатах (Україна): поширення та геоботанічна характеристика його угруповань». Чорноморський ботанічний журнал, 18 (3). С. 287–98.
- Феннич, В.С., Шишканинець, І.Ф., Мигаль, А.В., Лутак, В.В. (2022). «Червонокнижні судинні рослини національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження. Ужгород: РІК-У. 72 с.

- Ходосовцев, О.Є., Химич, Е.О., Мочан, В.І., Свобода, С., Вондрак, Я. (2024). «Епіфітні лишайники букових лісів Національного природного парку «Зачарований край»: праліси versus похідні деревостани». Чорноморський ботанічний журнал, 20(2). С. 154–167. <https://doi.org/10.32999/ksu1990-553X/2024-20-2-3>
- Шишканинець, І., Даниленко, Б. (2024). «15 років діяльності НПП «Зачарований край»: основні напрямки та досягнення». Зелені Карпати, 1-4. С. 71–73.
- Шишканинець, І.Ф., Чернявський, М.В., Феннич, В.С. і Лутак В.В. (2019). «Праліси та старовікові ліси Національного природного парку «Зачарований край» мережі Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО». Матеріали IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 травня 2019 року, м. Ужгород): Стан і перспективи природокористування в сучасних умовах. Ужгород: Говерла. С. 119–123.
- Шишканинець, І.Ф., Лутак, В.В. (2022). Експериментальні ділянки з переформування насаджень в національному природному парку «Зачарований край». Науковий вісник НЛТУ України, 32(4). С. 18–25. <https://doi.org/10.36930/40320403>
- Шишканинець, І.Ф., Лутак, В.В., Феннич, В.С. (2021). Санітарний стан похідних ялинових насаджень національного природного парку «Зачарований край». Науковий вісник НЛТУ України, 31(4). С. 54–58. <https://doi.org/10.36930/40310408>
- Шишканинець, І.Ф., Лутак, В.В., Феннич В.С., Мигаль., А.В. (2021). «Природне поновлення та трав'яний покрив у похідних ялинових деревостанах національного природного парку «Зачарований край». Матеріали X-ї міжнародної науково-практичної конференції: Ужгород. С. 163–168.
- Шишканинець, І.Ф., Фельбаба-Клушина, Л.М., Потіш, Л.А., Чернявський М.В. (2023). Обґрунтування щодо розширення території національного природного парку «Зачарований край». Природа Карпат, 1(8). С. 91–106.
- Шишканинець, І., Феннич, В. (2022). «Довготривала «процедура» (Стан справ зі зміною меж (розширенням) НПП «Зачарований край»). Зелені Карпати, 1–4. С. 66–67.
- Shyshkanynets, I., Zadorozhnyy, A., Potish, L., & Mihaly, A. (2024). «The state and structure of beech primeval forests in the «Zacharovanyi Krai» National Nature Park». Ukrainian Journal of Forest and Wood Science, 15(3). P. 8–24. <https://doi.org/10.31548/forest/3.2024.25>

ЗМІСТ

1. Загальна характеристика НПП «Зачарований край»	3
2. Цінні природні комплекси (об'єкти)	
НПП «Зачарований край»	4
2.1. Праліси та старовікові букові ліси	4
2.2. Оліготрофне сфагнове болото Чорне багно	8
2.3. Урочище Зачарована долина (Смерековий камінь)	13
3. Флора НПП «Зачарований край»	16
4. Фауна НПП «Зачарований край»	21
5. Режим території та охорона НПП «Зачарований край»	25
6. Природоохоронна (лісогосподарська) діяльність НПП «Зачарований край»	27
7. Науково-дослідна робота НПП «Зачарований край»	32
7.1. Наукові полігони	32
7.2. Абіотичне середовище	39
7.3. Дослідження фауни і флори	40
8. Рекреаційна діяльність НПП «Зачарований край»	45
8.1. Маршрути НПП «Зачарований край»	50
9. Еколого-освітня діяльність НПП «Зачарований край»	52
9.1. Співпраця із засобами масової інформації	55
10. Розширення території НПП «Зачарований край»:	
передумови та перспективи	57
10.1. Перспективи потенційно можливого розширення території НПП «Зачарований край»	61
Література	64

Н 35 Національний природний парк «Зачарований край»: основні напрямки діяльності / Уклад. Шишканинець Іван, Лутак Василь, Котубей Ігор, Химич Евеліна. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2025. 68 с.

ISBN 978-617-596-370-8

У виданні наведена інформація про основні напрямки діяльності та досягнення установи за 15 років функціонування. Зокрема, наведено інформацію про природоохоронну, науково-дослідну, рекреаційну та еколого-освітню діяльності. Крім того, наведено інформацію про цінні природні комплекси (об'єкти): праліси і старовікові букові ліси Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, оліготрофне сфагнове болото Чорне bagno (Рамсарська конвенція) та урочище Зачарована долина. Висвітлено інформацію про їхній стан, міжнародне визнання, збереження та дослідження.

Для працівників природоохоронної сфери, лісового господарства, викладачів та студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, вчителів біології та географії, екологів, краєзнавців, учнів, зацікавлених сторін.

УДК 502.211(477.87-751.23ачарований край)

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК
«ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»:
ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ**

Укладачі:

Шишканинець Іван, к. с.-г. н., Лутак Василь, Котубей Ігор,
Химич Евеліна

Дизайн обкладинки – Олена Кухарська
Комп'ютерна верстка – Мирослава Токар

Підписано до друку 19 лютого 2025 р. Формат 64х90/16.
Папір офсетний. Друк цифр. Times New Roman.
Ум. друк. арк. 4,54. Тираж 250 прим. Замов. № 0388.

Віддруковано в ТОВ «Поліграфцентр «Ліра»:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25 www.lira-print.com

Свідectво про внесення до Державного реєстру видавців,
виgотівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.